

VERES MIKLÓS

KRISZTUSKÖVETŐ LELKISÉG ÉS
MAGATARTÁS MIKES KELEMEN
LEVELEIBEN

A SZENTÍRÁS ÉS A TANTÁRGYAM

Szent László Katolikus Szakközépiskola,
Általános Iskola, Kollégium és Óvoda
Kisvárdá

2002.

I. A LELKISÉG TARTALMA –
AVAGY MIÉRT EZT A TÉMÁT VÁLASZTOTTAM?

*Az emberi psziché mélységeibe sokkal nehezebb leszállni,
mint a sztratoszférába felemelkedni.¹*

Mikes Leveleskönyvéről eddig már sokan sokféle véleményt fejtettek ki, s a tengernyi szakirodalom szinte minden szerzője fölfigyelt a zágoni középnyemes egyedi, sajátos belső világára. Lelkiségeinek, érzelmi, világszemléleti, akarati életének titkos rejtelmait azonban még kevésbé kutatták. Értelmetlennek, indokolatlannak és tudománytalannak vélelmezték azt, ha e dolgozat lapjain csupán az eddig megjelent szakmunkák különböző véleményeinek hozadékát, egyébként tekintélyes értékű és terjedelmű hordalékát (nemes iszapját) gyúrnám egybe. Hiszen a monográfiákból és tanulmányokból zsugorítva, törpítve ismétlés, öncélú kiemelés vagy másolás szolgálalkú munkájával egyrészt igen-igen kevés egyéni meglátást tudnék fölmutatni, másrészt a mindig új és új munkára, alkotásra magát inspiráló Mikes lelkületéhez sem lennék hű. Ez tulajdonképpen az eddigi Mikes-kutatók füttyszavára vezényelt kényszerhelybenjárás volna.

Az átlag olvasó, de még az érdeklődőbb értelmező, elemző fő is leggyakrabban az információt, az épp időszerű(síthető) korképi jelentést, a történelmi krónikát kereste ebben a ritka szépségű alkotásban. Saltus in natura non datur – mondja a latin bölcsélet. A lélek, az emberi természet dolgaiban valóban nincsenek hirtelen, élesen ugrásszerű változások. Úgy érzem, Mikes legnagyobb, legérdekesebb mondandója a Leveleskönyvben épp az, hogy bemutatkozik. Meg-megvillantja legszemélyesebb, legbensőbb, legintimebb titkát: változatlanul sokszínű lelkének állandó kincseit.

Ebben a művészi akaratban az ősi emberi vágyat szólaltatja meg – Adyval szólva: „Szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak”. A 207 levélben tehát nem csupán történelmi kitekintés, kor és néprajz, életérzés, hanem szerzőjének legbensőbb világa is megmutatkozik.

„A műalkotás nemcsak tükrözi, de újra is képezi az életet öntörvényű művilágként, így hát önállósult létet élő szellemi alkotássá válik, sajátos művészi univerzummá, mely úgy élet, hogy ugyanakkor irodalom is.”²

Ez a megfontolás készítetett arra, hogy a vallás, hit, erkölcs, türelem, harag, düh, gyász, együttérzés, humanizmus, bűnbánat, pietista beletörődés, őszinteség, közvetlenség, szemérmesség, humor és még ki tudja mennyiféle lélektani értékkategória meglehetősen bonyolult, de szövevényeiben is szép hálóját bogozgassam Mikes fő művében. Hisz a 207 levél ki-kicsengő lélekrezdüléseiből önkéntelenül is kínálkozik a lehetőség és vágy, hogy a szerző megismertesse magát az olvasóval.

Mikes számára e téren egyébként telitalálat a levél műfaja, mert olyan eszményi keret ez, amelyben a szerző, a kommentátor személyisége minden vonásával, színtónusával állandóan jelen lehet.

Már magában ebben a narrációs szándékban – abban ugyanis, hogy be akar mutatkozni nekünk, el kívánja magát fogadtatni, s a kommunikáció tárgyában ő maga is jelen van testestül-lelkestül – a hit bizonyosságait, Krisztust követő szándékát lehet megsejteni. (Vö.: „*Én vagyok a te Urad, Istened...*”)

Mivel a Leveleskönyv szerzője lelki alkata szép szövétnekű szálait nem kívánám összegabalyítani, ezért előbb a vastagabb fővonalak (Krisztust követése, hite, vallásossága, keresztény humanitása), később a vékonyabb fonalak (janzenizmus, türelem, hála, szülőszeretet, engedelmesség, szerelem), majd az esetleges keményebbé váló lelki csomók (humor, harag, felindultság, düh) mentén kezdek el vizsgálni.

A Mikes-család szomszédságából, Kovásznáról való Ignác Rózsa szerint „*a legtöbbféle kedvű írónk Mikes Kelemen.*”²³ Hazájából kirekesztve című regényében hatásosan villantja meg a székely prózaírónk sokoldalúságát: „*Panaszolgatás, érzelmesen búsongó, fájdalmában síró, maga-magát vigasztaló, tréfálkozó hangú, sokszor gúnyoros, néhanéha anekdotázva viccelődő, humoros, az unalom miatt száraz-fanyar, a sors csapásainak viszonylagosságát bölcsen felismerő, sztoikus nyugalommal vagy éppen vallásos hittel viselő...*” Sokszor azonban úgy érezni, hogy e szép jelzőtábor inkább hangulati, érzelmi megnyilatkozásokat tükröz csupán.

II. MIKES HITÉRŐL

„...az Istenben reménség ellen is kell reménleni.”

Mikes lelakiségének igazi karakterét megrendíthetetlen hite adja. Valláselméleti felkészültségének korántsem voltak olyan mély, s dogmatikailag vagy teológiaiilag annyira kimunkált alapjai, mint II. Rákóczi fejedelemnek, de talán ezt az értékhiányt kárpótolta az, hogy a protestáns és a katolikus felekezetben, hitvilágban egyaránt kiismerte magát. Protestánsnak keresztelték ugyan, s apja állítólag még kelyhet is ajándékozott a zágoni parókianak, kölyökként pedig Szenczi Molnár Albert zsoltárait fújta a zabolai templomban. Azok dallamából egy-egy szép foszlány mindvégig a fülében maradt, s hogy szövegeit sem felejtette el teljesen, bizonyoság rá a 84. levél egy sora: „*Mint a szomjú szarvas a hideg forrásra*” – dereng vissza a zsoltáros hang a felnőttként már réges-rég katolikus vallású ajkáról egy hasonlat erejéig. Leveleiben is a keresztény és a keresztényen szóhasználat békével megfér egymás mellett.

A két felekezetben való jártasság használt Mikes szemléletének: nem megsztotta, hanem kitágította, átfogóbbá tette hitvilágát. Bármelyik egyház mellett döntött volna (igaz, anyja második házasságra lépése, valamint a fejedelem hite az egyiket automatikusan ki is zárta), a domináns elem a Krisztust követő magatartás lett volna számára.

Mikes lelki beállítódásának legátfogóbb, legerősebb eleme a hite. S hite fő gyökere nem a janzenizmus vagy pietizmus, hanem Krisztus követése. Ezt igazolja az a tény is, hogy 1. levelének nyitó mondata – a megszólítást követően – „*hála légyen az Istennek*” köszönetnyilvánítással indít, majd 207. levele záró sora a szelíden megbékélő ámennel rekesztődik be.

A Gondviselés eszméje ugyanolyan keretszerűen fogja át a 207 levelet, mint ahogyan védve övezte szerzőjének életét: „...az Istennek gondviselése mindenkor velem volt és vagyon mindnyájunkkal...”; „...minden embernek Isten rendelése alá kel magát vetni, főképpen a bujdosóknak.” (28. lev.)

KRISZTUS ÉS MIKES

Az eddigi Mikes-kutatók sorra megemlítik, milyen könyvek, olvasmányok álltak Rákóczi rodostói könyvtárában Mikes hitbuzgalma, léleképítése szolgálatára, hovatovább az igen tekintélyes terjedelmű idegen nyelvű kegyességi irodalom fordítására is hivatkoznak. Kilián István megállapítása szerint Mikes „*Rákóczitól vett példát a maga szenvedésfilozófiájának megéléséhez.*”²⁴ Rákóczi fejedelem előtt pedig végső soron Krisztus szenvedéstörténeti példája állt, s én úgy érzem, Mikesnek volt annyira élő, ápolt, gyakorolt hite – még ha nem is támasztotta azt meg magasan képzett teológiai tudományosság –, hogy a fejedelem

közvetítő hatása nélkül, vagy inkább mellett is közvetlen kapcsolat, egyenes példakövetés fűzhetne a háromszéki köznemest az ég Urához. Beható szöveg-megfeleltetés és elmélyült filológiai aranymíves mestergond lenne szükséges ahhoz, hogy a Leveleskönyv és a Biblia valamennyi lexikai, terminológiai, értelmi és lelki ráereződülő kölcsönhatását, párhuzamait, parafrázisait vagy evokációit érzékeltessem. Nem is ez a dolgozatom célja, de a legszembetűnőbbnek kínálkozó egyezéseket, megfeleléseket, úgy érzem, nem kerülhetem meg.

A Krisztus és Mikes-asszociációt nem csupán Kempis Tamás *Imitatio Christi* c. könyvének vagy a Bibliának az ismerete, olvasata és a 207 levélben kimutatható jelenléte igazolja, hanem a zágoni középnyemes egész személyisége, mentalitása, élete, gondolkodása is megerősíti azt.

„Eredete a kiváltságosokhoz kapcsolta, sorsa a nincstelenség közé taszította. ... Jellemzőnek érzem, hogy a szegény-gazdag ellentétpárban minden esetben az elesett, a már eleve hátrányos helyzetben lévő, a kiszolgáltatott mellé állt.” – jegyzi meg találó párhuzamot kínálva mindkettőjükéről Veress Dániel.⁵

Sajátosan áttetsző képet figyelhetünk meg a gyászélményben vagyont, értéket felosztani kész, kapzsvívó silányodó emberi lélektorzulás terén is a Krisztus és Rákóczi halála után bekövetkező helyzetekben. Tudjuk, hogy a fejedelem halála után a rodostói kolónián sokaknak az volt a vágya, hogy Mikes ossza fel közöttük a hagyatékot.

Megdöbbenő, hogy az agyonkínzott, megszegényített Krisztus értéktárgya, egyetlen ruhája fölött is sorsvető haszonvágygal hiénáskodott az emberi (sátáni?) alantas kicsinyesség. Kettőjükben nemcsak a meggyőződés azonosságát, „az időt magához alkalmaztatni” tudás és akarás szófogadó kötelességtudatát, önmaguk hasznossá tételének belső szükségletét, de olykor az áldozat jellegét is észre kell vennünk.

Veress Dániel tanulmányának soraiból önként is adódik ez a képkapcsolás Krisztus és Mikes sorsa között: „Meglazult külső s belső fegyelem, elpetyhüdt az erkölcsi izomzat: a szerencsétlenek egymásnak estek. Rákóczi feddő tekintete előtt már nem kellett leplezniük irigykedő hajlamaikat, haszonlesésüket, mohóságukat, hitványságukat. S annak ugranak, akit kéz alatt kapnak, s kinek büntetlenül belemarhatnak a becsületébe: Mikesnek. Egyrészt szinte pótcselekvésként: »a szükség szaporodik, a baj és a panasz nagyobbodik és minthogy nem tudnak kit okozni, engem szüntelen látván, reám fordítják panaszokat« (121. lev.)”⁶ Majd az olvasói és bizonyára a mikesi lélekben is továbbgyűrűztető mementóként (Krisztusra is gondolva) a szerző hozzáfűzi: „Mennyire jellemző a történelemben ismétlődő helyzet: bűnbakkeresés a tehetetlenségben.”

Krisztus halála után igen félszegen nyílt terep a tanítványoknak, hogy a kereszténység tanait bátran hirdethessék. Rákóczi halála után Mikes többszörös személyes tragédiaként éli meg hónapokon át, ahogyan az újabb emigránsok aljas rágalomokkal kívánják lejáratni, befeketíteni az ő nevét. De hite megtartotta igaz sáfárnak.

Krisztus keresztre feszítése után sem volt a tanítványoknak sokáig nyílt őszinteséggel együttérző, sűrű sorokban tolongó tömegtábora. A fejedelem temetése után a keselyűkként konkra kiéhezett rodostói haszonlesők csőcselékében Mikes is teljesen egyedül maradt hűségével és kettős őrzői hivatásával: a vagyont és a hitet is vigyázta őrzőként a strázsán a szív és a lélek barikádjain. S bizonyára nem hat erőltetett párhuzamként e helyzetre Krisztus harcias kijelentése: „*Ne tegyétek az én Atyám házát kalmárság házává!*” (Jn 2,16)

Teljesen természetes, hogy a környezete ármánykodásával vigasztalanul egyedül hagyott levélíró lelkületében a reménykedés árapálya köszönt be, egy szempillantásra megbicsaklik a Gondviselés folyamatos hatékonyságába vetett hitében, s a legemberibb esendőség őszinte hangja feslik kelletlenül ajkára: „... *az jó Isten valóságosan magamra hagyott engemet.*” Talán az „*Én Uram, és Istenem, miért hagyta el engem?*” krisztusi felsóhajtó fohász parafrázisa köszön itt öntudatlanul vissza? E kritikus élethelyzet kapcsán jegyzi meg Kilián István fent említett tanulmánya a székely szerzőről: „... *rágalmazói csak hadd beszéljenek róla, csak legalább ő tudja, hogy igaz úton jár.*”⁷⁷ E megállapítás jogosságát azonban Krisztustól sem vitathatja el senki. Kettejükben a másokat már rég elbizonytalanító helyzetekben is a bátor kiállás, az önfegyelem, a mindhalálíg hűség vállalása és teljesítése éppúgy fellelhető, mint a szíveikre aggodalommal vigyázó pajzs: a Gondviselés.

Mikes „*huszonnégy éves korától a fejedelem haláláig egy emigránsnak – azontúl a maga haláláig egy emléknek, egy eszmének hűséges szolgája volt.*”⁷⁸ Krisztus pedig már születésétől fogva Atyja akaratát és az ószövetségi próféciaik beteljesítését volt hivatva betölteni. Kettejük hűségének párhuzamát az atya-fiú; Atya-Fiú viszonylatban is kereshetjük. A fiatalon rendkívül szigorú jezsuita iskolai fegyelemhez edzetett székely legénynek ugyanis valósággal görcsoldó élmény lehetett a fejedelem hadapródjává válni. A nagy tekintélyt sugárzó II. Rákóczi Ferenc minden bizonnyal még némi lélektani, érzelmi kárpótlást is nyújtott neki korán elhalt, nem is ismert, s a látvány híján a Leveleskönyv lapjain sem említett édesapja helyett.

Távol álljon tőlem, hogy az eddig tudományosan kialakult és szentesített Mikes-profilba Krisztus arcú vonásokat kívánjak minden áron beleerőltetni, pusztán az eddigi kutatások textológiaiilag erre kínáló gondolati szálait kívánom néhol merészen továbbfonni. Szekfű Gyula jegyzi meg a fejedelem és hű szolgája kapcsán, hogy Rákóczi nélkül nincs Mikes, ő volt a napja, ami körül forgott az élete – Mikes levelei nélkül viszont nincs igazán hiteles kép Rákóczi utolsó napjairól. A két földi halandó e kiegészítő és egymást kölcsönösen feltételező kapcsolatának egyedien szép harmóniája a halhatatlanok viszonylatában az Atya-Fiú éterien tiszta és titkos e világi derengő vetületét, rajzolatát idézi meg. Hisz van-e nagyobb szeretete annak, mint aki életét adja szereteteiért? E merész és távoli képzettársítást sokáig nem mertem megnevezni, hisz Mikes

lelki erényei, emberi gazdagsága rám gyakorolt hatása még nem bátorítottak volna fel rá.

Kerék Imre Mikes című versének záró sorai: „*esendő testben ekkora lelket / hogyan tarthattál meg, Uram?*”⁹ – azonban már elgondolkodtattak azon, vajon ne keressék-e valamiféle emberfelettséget Mikes jellemében, lelkiségében? Kétségtelenül igaz, hogy nemessége nem a pénzen vásárolt vagy születés által nyert, hanem az élete, magatartása során önerőből kialakított „*vera nobilitas*”¹⁰ – a szellem és erkölcs nemessége, erénye, amint azt a XX. századi Mikes-kutatók leghivatottabbja, Hopp Lajos megjegyezte.

Mikes Krisztust követve tudta, s a maguk keserű helyzetéből adódóan belátta, hogy „*a hitigazságokról, hitbéli titkokról, törvényekről, az üdvösségről gondolkodó keresztény az isteni ígéletben bízva várja a mennyei örökséget «úgy tekintvén az egész földet, mint számkivettetésének helyét.»*”¹¹

Az 1735. április 8-án keltezett levelében több, mint megható odaadással írt a fejedelem földi pályafutásának bevégzéséről: „*Ma Nagypéntek lévén mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálokat kell siratnunk. Az Isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, aki maga meghalt érettünk.*” Később a szenvedő Krisztus szavainak parafrázisával folytatja a levelét: „*...hiszem, hogy megmondották neki: »Ma velem lesz a paradicsomban«.*” Az emberi és isteni szféra kölcsönösségét, megrendítően átfedett, egymást igazoló és erősítő voltát éppúgy érezzük e levél szavain, mint a Gondviselő Akarat által idézített életrajzi egybevágóságot néhány árpádházi szentünk és Jézus sorsa között (Szent István meghalt Szűz Mária mennybevitel napján, Szent Gellért püspök megjövendöli saját vértanúhalálát, meggyilkolása előtt pedig közvetlen kivégzőiért könyörög, Szent István és László holtteste önként mozogni kezd...).

Rákóczi Krisztussal együtt szenvedett, vele pedig lelkileg, érzelmileg sorsközösséget vállalt Mikes. S ha a Messiás sorsáról alkotott legrégebbi, legmegrendítőbb lírai emlékeinket (Stabat Mater, Ómagyar Mária-siralom) teológiai szempontból értelmezzük, Mária a „társmegváltó” magaslatára emelkedik, hisz ugyanazt a kint éli, gyötrődí át egy másik síkon, amit fia biológiailag, fizikailag megszenved.

Hiszem, hogy a világ megváltásában, üdvözítésében a Krisztust követő szentjeink és az igaz keresztények – így talán Mikes is – kaptak, vállaltak és teljesítettek valamilyen részt azzal, hogy környezetüknek példát adtak. „*Most örülök a ti érettek való szenvedéseimnek, és a magam részéről betöltöm, ami híja van a Krisztus szenvedéseinek az én testemben az ő testéért, ami az egyház.*” (Kol 1,24)

A szelíd szívű és alázatos zágoni nemes ember olykor még a legkevésbé imponáló, legnagyobb pszichés szenvedést jelentő feladatoknak is meg kellett, hogy feleljen: Rodostóban őt bízták meg a fejedelem temetésének megszervezésével. S nyilván úgy várnánk, hogy az elfogultságtól gyötört szerző szűk szavú, rövidre fogott tudósítást ad a szertartásról – hisz „*a szomorúan írt levelek úgy*

jobbak, ha mentől rövidebbek.” (115. lev.) A temetésről kapott pillanatkép azonban hallatlanul hosszú és távoli érzelmi-tudati szálakat sző az olvasó fejében, s emlékképeinkben mélyen továbbgyűrűzik. *„A porta megengedvén, hogy titkon szegény urunk testét Konstanczinápolyban vihessük, egy nagy ládát csináltatván, a koporsót belé zárattam, hajóra tétettem, és egynehány magammal 4-dikben megindultam, 6-dikban Konstanczinápolyhoz érkezvén, a ládát, a kiben a koporsó volt, a jezsuitákhoz küldöttem. A koporsót kivéven belőlle, felnyitották, hogy a testet meglássák. Sírt pedig azon a helyen ástak, a hová temették volt urunk anyját. Akinek is csak a koponyáját találták meg és aztot a fia koporsójába bézárták, és együtt eltemették.*”¹²

A katartikus hatásával lenyűgözően megrendítő rész prózairodalmunk megindítóan egyedi gondolatait tükrözi. Tudatalatti szféráinkban, emlékképeinkben a legendaképződés útját nyitja meg; az anya és fiú közös sorsában pedig akaratlanul is Mária és Jézus alakját asszociálja. Mikest – érthetően – a majd 40 évi bujdosó sors is csodaváró, csodatévő hangra inspirálhatta, hisz *„ahol nincsen emberi reménység, ott vagon az isteni segítség*” (164. lev.). A Leveleskönyv szerzője mint Krisztus bajnoka el volt szánva töretlen hitével arra, hogy minden baját, szenvedését, s ha kell, a legvégső csapást, a halált is jóbi türelemmel és belátással el tudja fogadni a Mindenható kezéből. *„Ha itt lesz halálom, legyen akaratja: ha innét máshová küld, abban akaratja legyen meg, csak szent áldása legyen rajtam.*” (158. lev.) Sőt, olykor betű szerinti hűséggel az Úr imájának szófordulataival él: *„...annak legyen meg akarattya rajtunk, aki minket teremtett.*” (145. lev.) – ahol visszhangozni halljuk a Legyen meg a Te akaratod szent szavait.

Leveleinek számos részletét idézhetnénk ugyanannak a megállapításnak az igazolására: Mikes Kelemennek igazán mélyen, őszintén megélt, érett hite volt. Nem csupán megértette Kempis Tamás kegyességi, bölcséleti könyve intelmét: *„Inkább a túsra rendezkedjél be, ne a vigasztalásra, a kereszthordozásra, ne az örömré!”*¹³, hanem meg is fogadta, meg is valósította azt. Számára az *Imitatio Christi* nem csupán egy szép kötetű könyv volt a rodostói fejedelem könyvtárában, hanem valóság, realitás, életrecept. Kempis könyvének – amint tudjuk, gyakran forgatott – didaktikus intelmei bizonyára segíthettek abban is neki, hogy megőrizze zúgolódások nélküli belső békéjét, alázatos önuralmát, a lázadó elégedetlenkedés nélküli lélek szélcsendjét.

Krisztus és Mikes közt nem csupán az erények követése, gyakorlása terén vonhatunk párhuzamot. Erdemes talán néhány levélrészben a nyelvi megformálást, például az erdélyi levélíró művészi megnevezéseit is szemügyre vennünk. A háromszéki születésű szerző nevét egyedül Hopp Lajos munkájában találtam olyan kiváltságosan megtisztelő címmel ellátva, ahogy arról azonnal bibliai névtársításaim támadtak. Hopp Lajos tanulmányában Tamási Árontól vesz kölcsön néhány gondolatot, s így vall: *„Bátran el lehet mondani, hogy Mikes Kelemen titkos ajándéka volt az Istennek, mind a fejedelem számára, mind pedig a mi számunkra.*”¹⁴ A Szentírásban Krisztus nevei, címei, metaforái közt igen hasonló

formára bukkanunk: „*Isten kimondhatatlan ajándéka*” (2 Kor 3,15). Előfordul azonban a 207 levélben többször az is, hogy Mikes tulajdon személyét a kinyilatkoztatásokat adó Krisztus hangján nevezi meg. Így a Szentírás evokatív jellege érhető tetten több levél sajátos záró mondatában:

„...*én vagyok, a ki voltam, és leszek, a ki vagyok.*” (60. lev.)

„*Vagyok és leszek, ami voltam.*” (87. lev.)

„*A vagyok, a ki voltam és a leszek, a ki vagyok.*” (72. lev.)

„...*maradok, a ki tegnap voltam.*” (87. lev.)

„...*és maradok, a ki vagyok.*” (95. lev.)

„*Maradok édes néném mindenkor.*” (105. lev.)

R. Várkonyi Ágnes egyik tanulmányában elégedetlenségének adott hangot, amikor megjegyezte: „*Írásainak ezt a gyakori záró mondatát sem fejtette meg még senki.*”¹⁵

Ha összevetjük a nevezett levelek búcsúszavait, illetve sajátos metaforáit a Szentírás párhuzamos gondolataival, kinyilatkoztatásaival, megdöbbenő azonosságokra bukkanhatunk:

„*Jézus Krisztus örökké ugyanaz.*” (Zsid 13,8)

„*Vagyok aki vagyok.*” (2 Móz 3,14)

„*Aki van és aki vala és aki eljövendő.*” (Jel 1,8)

„*Te pedig ugyanaz vagy.*” (Zsid 1,12)

„*Férfiú, aki Istentől bizonyosságot nyert.*” (ApCsel 2,22)

A kinyilatkoztatás értékű gondolat mindenként az ős állandóság, a biztos pont, az abszolút mozdulatlan, mozdíthatatlan, múlhatatlan személyre, az állandó lényre, Istenre veti tekintetünket.

Ezt csak olyan személy, lény állíthatta magáról, aki azért jött, hogy a törvényt betöltse, akinek születésétől számítjuk az időt, tehát Ő maga azonos mai fogalmaink szerint az idővel.

Mit keres vajon levélzáró mondatként Mikesnél ez a kijelentés, ez az első látszatra szentségtörőnek tűnő, kölcsönvett és hamis önazonosítás? Azt tudjuk, hogy a bujdosás évtizedeiben egyre kilátástalanabb lélek mentsvárként a hitélet bizonyosságait kereste biztos alapul. Ezt a célt szolgálta a kegyességi irodalmak olvasása és fordítása, a levélírás, a szellemet, tudatot, lelket a tespedéstől és büntől megóvó serény munkálkodás, valamint a kritikusan elfekélyesedő akarati és pszichés helyzetekben a magyar kolónia fölött való apostolkodás (ld. Rodostói apostolkodás fejezeteket). Mindez persze nevetséges indok arra, miért használta Mikes az „*én vagyok a ki voltam, és leszek, a ki vagyok*” – kijelentést. De lássuk, hogyan működött a kegyelem a Krisztust követni vágyó szolgája bajában, betegségében! Akit Isten szeret, azt megpróbálja, s nagy kísértések, gondok, szenvedések során méri meg, mennyit is ér hite, meggyőződése, lelke, ereje, súlya. Így volt ez Mikessel is. Utolsó éveiben már szeme, látása fokozatos romlásáról

tett leveleiben említést: „...*mintha szememre valamely vékony hártyikát tettek volna.*” (190. lev.) A panasz, a szájalmat kiesdeklő kérész magatartás éppúgy távol áll ekkor is tőle, mint az elégedetlenségtől felkorbácsolt indulatosság. Pedig legkedveltebb foglalatossága, az írás volt lelke békéje, a bujdosásban mentsvára és szemének világa a veszélyben. Mégis megpróbál tárgyilagos, józan, sőt olykor naturalisztikusan pontos diagnózist adni magáról: „...*csaknem egészen megvakultam. Három lépésnyire mást meg nem üsmerhetek. A nyomtatást épen nem olvashatom, az írást mégis inkább. Magam pedig írok, mert tudok írni. De nem tudom, mit írok. Az oculárék semmit nem használnak.*” (191. lev.) Az egyre betegebb szemű író bajában sem lázad. Ír, ha nem is tudja, mit. Hivatásához, munkájához szeme világánál is jobban ragaszkodott?

Tudja nyilván – ha ezt nem is írja le – mi Égi Fejedelmének véleménye a látás-hit kapcsán. Boldogok azok, akik látnak és hisznek, de még boldogabbak azok, akik nem látnak, mégis hisznek. Hite erősebb volt testi épségénél s „*az Úr adta, az Úr vette el*” jóbi belenyugvás bölcs békéjét hangoztatja: „*Mindazonáltal mindent jó szívvel venni az Istentől.*” (192. lev.) S vajon csoda-e vagy a végtelen kegyelem műve, hogy a jól imádkozó, tűrő lelkű Mikes későbbi levelében így kiálthatott fel boldogan: „*A szemem világa minden orvosság nélkül csak az Isten kegyelmével tért vissza.*” (193. lev.) A keresztény szerző biztos támaszok iránti vágya, reménye, hogy benne is él valamelyest Krisztus lelkülete, érte is szenvedett, róla is van gondja, mind-mind erősíthette lelkét. Felgyógyulásából nemcsak a test nyert egészséget és erőt, hanem a lélek is. Hiszen milyen magas fokú etikai érzékenységről tanúskodik az a megállapítása, ahol a háta „megett” hagyott betegséget, szenvedést így summázza: „*Én is immár jobban szánom a vakokat.*” (193. lev.) A szenvedés megtisztító, katartikus hatását tehát nemcsak fizikailag tapasztalhatta; s ennek a személyes érintettségnek, a kegyelem boldogító, biztató, ösztönző erejének érezten engedhette meg magának a hű szolgáló olykor a krisztusi hang evokatív használatát.

A visszanyert látásának örvendő, a rajta esett csoda folytán meg egyenesen szárnyaló kedvű Mikes minden bizonnyal fölöttébb boldog lehetett, amikor később Bibliáját forgatva és nyugtató támaszt keresve Jézus megnevezései között ilyenekre is talált:

„*szolgai formát vett föl*” (Fil 2,7)

„*Igaz szolgám*” (Iz 53,11)

„*Férfiú, aki Istentől bizonyosságot nyert.*” (ApCsel 2,22)

A Mikes-profil krisztusi arculatát egy, a földi életút végéhez közelítő sajátos egybevágóságon is szemlélhetjük. A bujdosó levélíró 1759 novemberében „óriási megtiszteltetésben” részesült: a porta kinevezte básbuggá, a magyar kolónia vezetője lett, sőt tábornoki rangot is kapott (General Miqués). A hatalomra, karrierre, rangra, pozíciókra étvágytalan szerző azonban kényszerű iróniával akkor kap hivatalt, amikor már nincs a magyar honfitársai közt egyetlen régi ismerőse

sem: „Mert azt jó megtudni, hogy akik ebben az országban az öreg Rákóczival jötünk, azok közül csak én maradtam.” (207. lev.)

Az immáron közjogi méltósággal és tábornoki ranggal is felruházott testben azonban ugyanaz a lélek, ugyanaz az etikai mérleg tartott egyensúlyt. A címtől nem zavarodott össze, az utolsó fiktív és az első misszilis levélig nyoma sincs az öndicsekvő vagy büszkélkedő hangnak. Ekkorra már egyedül hallgatta a tenger mormolását. És ahogyan halála előtt Krisztus is megkapta a gyalázatos hatalom „kitűntető jeleit” (szégyenkorona, töviskoszorú, INRI megnevezés), így tölthette be kénytelen-kelletlen Mikesünk is a személyét, egyéniségét megalázó básbug hivatali méltóságot.

A sorsát, végzetét elkerülni nem akaró, elvhű lelkiület is összekapcsolja őket, amely kérvényekkel, amnesztiát esdekléssel nem tud és nem is akar engedni küldetéstudatából, jelleme szilárdságából, mert magasabb rendű érdekeknek engedelmeskedik. Egyikőjük sem földi rangokra pályázott. Krisztus sorsüldözött áldozatkészségéből joga és kötelessége a jó kereszténynek osztályrésznit vállalni magára. Tudta ezt jól Mikes is, amikor a Megváltó követésének feladatait tömören így summázta: „Krisztus keresztje a mi keresztünk nélkül minket nem üdvözít...”¹⁶

RODOSTÓI APOSTOLKODÁSA

Kelemenünk egész élete folytonos figyelmeztetés, írásai, gondolatai és cselekedetei a küldetéstudattal rendelkező ember magasztos, szép – sajnos olykor (és ma is többnyire) hatástalan – feladatát célozzák meg. Nyilván ő ezzel a hivatástudattal nem kérkedik, nem dicsekszik, hanem nemes szolgálatnak, eredményességétől függetlenül emelkedett kötelességnek tekintette.

1739 júniusában a magyar kolónia legértékesebb tagjai új diplomáciai megbízatást kaptak. Mikes magukat a bűnös világba küldendő apostolokkal hozza összefüggésbe: „Itt most minden órán az apostolok eloszlása leszen.” (146. lev.) Példás (vagy inkább példátlan?) apostolkodó helytállásáról csak néhány levélrészletben tesz szerényen említést: „Aki minket teremtett ... például tett az egész nemzetünknek, és boldogok azok, kik tanulni fognak rajtunk...” (145. lev.) Ám ez az önbeismerés, erénybevallás is nagyon szolid, hisz bár egész nemzete előtti példaadásról ír, ám több levélrészletben tetten érhető az, hogy nem csupán szűkebb környezete, a kolónia, esetleg Erdély vagy Magyarország lélektisztogatója ő, hanem erkölcsnevelő, tanító szándékai többnyire az ember, a faj etikai szintjén állva szórnak fényt, és világítják meg az eltévelyedők számára az élet útját. Hiszen nemzettől, nyelvtől, politikai nézetektől, vallási felekezettől függetlenül ítélte el a karriervágyat, fősvénységet, gőgöt, mértéktelenséget. A deistákat istenteleneknek tekintette, nem értett egyet a képmutató, önérdekű, haszonvágyó, vagyonharácsoló vagy tékozló magatartással. Feddő hangon dorgálta az

álkeresztényeket, viszolygott a simóniától, a behízlgő, kevély, köntörfalzó vagy őszintétlen viselkedéstől. Tehát a krisztusi etikai normákat közvetítve apostolkodott.

Érdeemes azonban meglátni, hogy nemcsak viselkedése tartalma, elvei, normái álltak krisztusi alapokon, de azok megvalósítási, kivitelezési módját is azokhoz szinkronizálta. A Rákóczi halála után elhatalmasodó alakoskodó világban Mikes borzasztóan érezhette magát: béketúrásának, idegállapotának, józan ítélőképességének és jámbor alaptermészetének addig ismeretlen kálvária útjára vitte próbatételként a sors. A megbízhatatlanok, álkeresztények, csalók, renegátok, spionok, kettős kémekek és haszonlesők fondorlatos bűnszövevényének giz-gazos sűrűjében igen nehéz volt magát kiismernie. Eközben – amíg tehetette – a konfliktusok, helyzetek kínosságát igyekezett humoros tálalással enyhíteni, oldani: *„Azt írod, néném, hogy a hitetlenség, kételkedés és az a fekete irigység csak velünk bujdosik, mintha ők sem maradhattak volna az országban... Az is való, hogy a török császár nem rendelt nekik tahint, mégiscsak élének.”*

Székely góbésággal azon töri a fejét, milyen módon lenne a leghatásosabb – de nem durva – az apostolkodó, a lelkek megjobbítására irányuló harc. Ismét a Biblia fegyverzetébe öltözve veszi fel a lélektisztító csatát környezete elembertelenedő, elistentelenedő valóságával szemben. Az kétségtelen, hogy Mikes igazi rutinos nagymestere a didaktikus, erkölcsnemesítő kegyességi gondolatok tálalásának. Nem elvont teológiai síkon beszél és gondolkodik, hanem közvetlen, egyszerű, olykor már profánnak tűnő képi megjelenítéssel, szemléletesen kíván hatni. Ezen a téren is a krisztusi példázatok követője.

Ha feltételezzük vagy bizonyosra vesszük, hogy Mikes levelei közönségnek íródtak, s Rodostóban fel is olvasta a kolónia tagjai között – amint azt R. Várkonyi Ágnes cikke¹⁷ nagyszerűen és hihetően bizonyítja –, akkor a Márvány-tenger melléki közösség, közönség „tudományos” felkészültségéhez bölcs belátással szinkronizálta, kitűnő ráérzéssel hangszerelte a levélíró tolla Krisztus igazságait a szíveknek megjobbítására. A szentírási etikai normákat ugyanis nem az olvasottabb, tájékozottabb, okosabb ember tekintélytiszteleti fölényével vagy a dogmatikában, kegyességi, ájtatos és liturgikus irodalomban jártas „nagyobb hitű” ember bizonyosságával terjesztette a hallgatóinak (illetve tolmácsolja a mindenkori olvasóknak), hanem ahogy Veress Dániel találóan megjegyzi: gyakran *„bevonva a humor, a mosoly szívárványos zománcával”*.¹⁸

Jézus példázatai is elsősorban szemléletességük révén váltak közérthetővé és megfoghatóvá a tudatlan nép körében. Ezt a hatásos módot követi Mikes is: *„... vajon az olyan világi üldözők olvassák-é az evangéliumot? Gondolják-é azt, hogy még bé is kel a szemeket hunni egy néhány száz esztendőig?”* Környezete etikailag egyre szövevényesebben elfekélyesedő mocsarában az erényes, tiszta elveket hirdető, élő és példamutatással is igazoló levélíró-levélfelolvasó minden kétséget kizáróan apostolkodó feladatot lát el ezzel a viselkedésével. A megfellebbezhetetlenül legmagasabb rendű és legegységesebb parancsok helyességének biztos

tudata hatalmazta fel olykor arra, hogy ne csak környezete kicsinyesen acsargó bűneire, bűnöseire, de kora, százada egyházi méltóságaira vagy uralkodóinak gőgjére is rá-rápirítson.

Alkalmanként az utolsó ítélet perzselő tüzét idézve igencsak kijózanító és leszerelő hatást érhettek el sorai: „*Mert szelídségét ne képzeljük holmi akarathianyból eredő, mindent megbocsájtó gyengeségnek.*”¹⁹ „*Akkorra nem a kamaraszék eleiben citáltatunk, sem annak törvénnje szerint mondják ki a szentenciát, hanem a szerént a kegyes evangélium szerént, amely azt parancsolja a császárnak is, hogy megbocsásson az ellenségnek és rosszért jól tegyenek.*” Ez az az etikai magaslát, ahonnan a protestantizmus indulása idején, a hitharcok tüzeiben bármelyik felekezeti, beosztási vétkesre záporozott az olykor már ócsárló figyelmeztetés. Mikes harcedzett, kipróbált fegyverhez nyúl a didaktikus arsenálból, amikor az apokalipszis dörgedelmeivel dorgálja környezete vagy kora kis és nagy bűnöseit egyaránt. Mert tudja, hogy Isten mérlegén nem a vétek méretétől, hanem a megtérésre, tisztulásra, bűnbocsánatra való hajlamtól, szándéktól adódik a különbség az ítélethozatalon. A Rákóczi mellett végig kitartó, hűségesküjüket tisztán és töretlenül megélő bujdosókról Szekfű Gyula véleménye is az önérdeket megvető, apostollá szegődő magatartást juttatja eszünkbe. Csakis így érthető meg, miért áldozta fel Zay, Ilosvay és Mikes legszebb ifjú éveit a fejedelem szolgálatára, holott „*semmi okuk sem volt a felkelésnek elesett, soha fel nem emelhető zászlajához kötni életüket.*”²⁰

A szenvedő, ínségeskedő, száműzött, üldözött vagy elesett emberi sorsokkal, az esélytelennek látszó vagy eleve veszített ügyekkel vajon miért nem szeretünk részközösséget vállalni? Azért, mert ehhez kell igazán nagy és erős lélek, az önérdek teljes kikapcsolása, megtagadása, sőt az azzal épp ellentétes erőink, energiáink bevetése szükséges hozzá.

Megértette és teljesítette tehát Mikes a „*Nosce te ipsum!*” latin bölcsélet intelmét, rodostói apostolkodásában helyesen értelmezte Krisztus hívó szavát: „*Aki engem akar követni, tagadja meg egészen magát.*” Lelkiségének erre a ki-munkált értékére utalt bizonyára a már említett költői sor: „*esendő testben ekkora lelket hogyan tarthattál meg, Uram?*”²¹

Mikes erre a szinte már emberfeletti erényére, apostolkodó hivatásának tudatára, önbeismerésére egy helyen közvetlen utalást is nyújt a 117. levélben: „*A maga hivatalját ne az emberekért való nézve kívánja jól végben vinni, hanem az Istenért és igen szeresse az igazságot.*” Hangja szelíd, szerény alázatával azonban még itt sem egyéni érdemként tünteti fel legszemélyesebb erényeit, hanem az emberről szól, általánosít.

A JANZENIZMUS, A CSELEKVŐ KERESZTÉNYSÉG ÉS A FELVILÁGOSODÁS JEGYEI
A 207 LEVÉLBEN

Rákóczi – aki maga is janzenista volt – külön fejezetként szövi be fő művébe, a *Vallomások*ba Cornelius Jansen kegyelemtan felfogását. Mikes, a fejedelem udvarában háttérben kezelt, a politika színpalái mögött szerényen meghúzódozó alázatos lélek szintén kapcsolatba lép a janzenista elvekkel, de nála a 207 levélben sok helyen elaprózódott mozaikként fedezhetjük föl a janzeni tanokat. Az 54. levélben kiemelt, kirekesztőleges hangot kap a kegyelem hatékonyságáról, illetve Ádám bűnéről alkotott véleménye.

Maga, a tanokat hirdető és névadó Cornelius Jansenius egyik művében, az Augustianusban merészelt Szent Ágoston kegyelemtanát sajátos, új felfogásban hirdetni. A kegyelem feltétlen és abszolutizált erejét vallja, a jó cselekedetek előfeltételeként tekinti, s azok kiváltó alapjaként kezeli. Természetesen a római katolikus egyház mélyen elítélte a janzenizmus sajátos nézeteit, eretnekségnek tartotta azt maga XI. Kelemen pápa is és a pápai Constitutiók is támadják e tan tévelygéseit.

Amint azt már Kilián István is kimutatta fent idézett tanulmányában, Mikes Leveleskönyve nemcsak Jansen kegyelemtanának, hanem Kempis Tamás *Imitatio Christi*-jének hatásait, sőt a korai felvilágosodás eszméit is igazolja, de a levélíró csak bizonyos fokig azonosult e tanokkal. „... ő ki tudta és ki is akarta alakítani a maga sajátos bujdosó aszkézisét, szenvedésteológiáját, gondviselőtanát.”²²

Arról van szó, hogy a csak és kirekesztőlegesen a megváltó Kegyelemben bízó, azt abszolutizáló és mindentől függetlenítő szemlélet szinte szükségteleníti, de legalábbis elveszi a jogot a jó, irgalmas, kegyes felebaráti cselekedetek és karitatív törekvések lélektisztító hatásától. Az emberi jószág érvénytelenítését, rangvesztését vagy egyenesen likvidálását következtethetjük ki ebből a megfontolásból. A biblikus műveltséggel, ugyanakkor jó realitásérzéssel és remek megfigyelő képességgel, no meg persze székely góbésággal is megáldott (ld. humor fejezet) Mikes tudta, hogy a kegyelem kizárólagos ereje nem elegendő az üdvös, az Istennek és embernek egyaránt tetsző tiszta lelkiélet élethez. A Kegyelem nem passzív, tétlen befogadói magatartást vár a rászorulóktól, illetve Isten maga sem passzivitást vár el a teremtett, élő embertől (ld. munka, alkotás-vagy fejezet). Ezért adódik, hogy leveleiben a serénykedő, aktív alkotói munkaláz és a megváltó Gondviselésbe vakon, teljes bizalommal való behelyezkedés nyugalmanak hangja gyakran találkozik, olykor egy mondaton belül is:

„... a mely állapotban teszen Isten, ahoz kel magunkat alkalmaztatni.”

„... mindenkor, mindent okosan kell kezdeni, annak kimenetelét a bölcsesség urára kel hadni...”

Híve volt tehát a janzenizmusnak, a determinizmusnak, s feltételek nélküli abszolút bizalommal bele tudott helyezkedni e Gondviselésbe, de ez soha nem

váltott ki nála lusta, tétlen, közönyös, érdektelen, fakó lelkű vagy letargikus szimptomákat. Ellenkezőleg, a janzeni kegyelemtan és a humor is békésen megfér egymás szomszédságában Mikesnél:

„De a ki a fogat adta, enni valót is ad.” (153. lev.)

„De a ki a fogat adta, ennünk is ad.” (72. lev.)

Az isteni végzés, a Teremtő kezében, tenyerében való lét számára nem börtön („Az én igám édes és az én terhem könnyű” - Mt 11,30), hanem olyan óriási óvó burok, amelyen belül az ember létfeltétele, elementáris szükséglete, hogy cselekedjen. Ennek a sajátos nyitott-zárt kettősségnek a szépségét érezzük néhány további janzenista kijelentésén:

„Aki a keresztet adja, a vigasztalást is attól kell kérni.”

„Aki a hideget adja, mentét is ad melléje.”

„Aki bennünket ide hozott, a gondunkat viseli.”

Olykor egy levél egyetlen bekezdésnyijében olyan találó pontos részletezéssel tárulkoznak föl a Mikest foglalkoztató, megérintő nézetek, tanok, eszmék (sztoicizmus, janzenizmus, felvilágosult racionalizmus, didaktikus bölcselet, test és lélek egysége), hogy azt hihetnénk, a szerző a modern mélylélektani kutatások élharcosa: „...mivel akármely bőségben és jó állapotban legyen a test, de ha az elme nem vidám és nem csendes, a test is ahhoz alkalmaztatja magát. Ettől vagyom, hogy sokakat látunk olyanokat, akiknek külső képpen jól vagyom állapotjuk, de mégis kedvetlenek, mert az elméjüknek vagyom valami bajok: ellenben látunk olyanokat, akik, ha szűkölködnek is, ha jórendben nincs a dolgok, de az elméjük helyben lévén, mindenkor vidámak és jókedvűek.” (46. lev.) Olykor a felvilágosodás északultusát mintegy mellőzve a rációt a keresztény hit törvényeinek, a mindenható Gondviselésnek alárendelve kategorikusan erős parancsszóval inti meg a levélíró önmagát; érzelmeit, ösztönéleti vágyait is visszafojtva a Kegyelem előjogát hangsúlyozza: „A vallásunk szerént azt kell tartanunk, hogy bujdosásunk mind hasznos, mind szükséges.” (87. lev.) A lélek erős akarata kordában tudja tartani az esetleg rugódozó testet, magát a logikai gondolkodást is. Máshol meg arra találunk példát, hogyan vezérli tollát a racionalista belátás és a pietistán belenyugvó bölcselet a szillogisztikus következtetések láncában: „Mert nagyobb része csak az újság és a változás után fut; a jövődőt meg nem gondolja; se a jelenvaló jóval nem tud élni, se meg nem tudja becsülni, hanem a jövődöbéli bizontalan jó után suhajt, amelyet vagy lehetetlen elérni, vagy pediglen az a jó azért tetszik jónak, hogy nincsen hatalmunkban, és hogy csak a nyughatatlan elmétől származik. Erről vagyom, hogy soha az ember nem lehet boldoggá, mert sohase becsüli a maga állapotját, se azt, amit bír, hanem aztot, amit nem bírhat. A bizonytalanért a bizonyost semminek tartja, és a nyughatatlan, nagyravágyó elme, mindenkor arra ingerli, hogy jobban volna ott, ahol nincsen.” (85. lev.)

Belátható tehát, hogy – bár Mikes ismerte Cornelius Jansen tanait, s tudta, hogy: „Az elégséges kegyelem mindig hatékony”²²³ – leveleiben a janzenista tanok, gondolatok gyakran nem egynemű voltakban, hanem más világszemléleti, filozófiai és bölcséleti életkérdések összekovácsolásával kapnak hangot. Az 51. levélben például a felvilágosultak kedvelt óra-hasonlata az apropó, hogy Mikes kifejtse, elutasítja a Gondviselés nélküli hitet. Együtt jelentkezik itt tehát a janzenista gondolkodás és a deizmus teljes és kategorikus elítélése: „...az már halandó lévén, holta után mire juthatok idegen országban. E mind bételjesedhetik, és mindenképpen csak bizonytalan voltát látom a sorsomnak; de mind itt, mind másutt csak az Isten akaratjára kell magunkat hagyni. És ne úgy gondoljuk, mint az olyan istentelenek, akik azt tartják, hogy az Isten a világot teremtven, magára a világra hagyta, hogy menjen, amint mehet, és hogy az aprólékos dologra nem vigyáz, valamint az órás megcsinálván az órát, aztat feltekeri, és aztután azt járni hagyja, amint neki tetszik...Ha azt másképpen hinnők, azt is kellene tartanunk, hogy nincsen más világ; az alacsony rendűek és a szegények csak azokért vannak e világon, valamint a vízben az apró halak a nagyokért, és valamint az oktalan állatok a terhvonásért.” (51. lev.) De még ez a felvilágosultan racionalista következtetésű, empirikusan is igen megkapó, szemléletes levélrész is egykönnyen átvált, Mikes tolla hazatalál, s mivel nála mindennek centruma, origója Isten, gondolatai természetességgel a hagyományos biblikus következtetéshez kanyarodnak vissza: „Ne adgya Isten, hogy ilyen hiszemben legyünk, és hogy ebben csak a névvel való keresztényeket kövessük, mert én azt hiszem, hogy az Istennek olyan gondja van reám, valamint egy királyra...” (51. lev.)

Itt azt is beláthatjuk, hogy a szegény–gazdag, úr–szolga szociális, anyagi feszültségét, a születési rangi rendi előjogok, kiváltságok eltörlésének vágyát; az emberi egyenlőséget, szabadságot, testvériséget – mint a felvilágosodás alapeszméit – nem politikai-társadalmi érdekegyesítés útján következteti ki, hanem azt is a legmagasabb erőtől, Isten hatalmától eredezteti. Ezt igazolja gondolataiban a többi teremtmény alá- és fölérendeltségének (apró és nagyhalak, tehervonó állatok) párhuzama is. Mikest kora legfrissebb európai művészeti-filozófiai áramlatai sem tudták megszédíteni vallásos meggyőződésében. Hiszen annak a hierarchiájában, aki a legmagasabb kategóriában, a Teremtés szférájában helyez el mindent, szükségszerű, hogy messze eltölpüljön az emberiség élete, történelme, összes tudománya és okoskodása is.

Öt helyzeténél fogva, a fejedelem világszemlélete nélkül is megérintették volna Jansen tanai. Erre nem csupán a két felekezetben is jártas, predesztinációra építő protestáns, majd katolikus hite késztehetette, de olykor külső hatások rettenete, a már csupán a Gondviselésben bizakodni tudó, olykor megoldhatatlannak látszó, tehetetlenül kiszolgáltatott, riadt ember réműlete is befolyással lehetett rá. A bujdosásban amúgy is sanyargatott kurucokat tizedelő, pusztító járványról, a pestisről több levelében (30., 42., 43., 44., 45., 46., 75., 146., 163., 181., 184.) is beszámol. A 46. levélben így vall a Rodostóban döbbenetes áldo-

zatokat szedő nyavalyáról: „Mindezeket csak azzal fejezem bé, hogy mindenkor csak az Isten segítségét kell kérnünk. Akár az elménk legyen nyughatatlanságban, akár a testiünk ínségben, de ő hozzája folyamodjunk – egyedül ő adhat könnyebbiséget és csendességet. Itt a pestis igen megdézsmálta a városiakat, nem emlékeznek reá, hogy ebben a városban ilyen nagy pestis lett volna, mint az idén.”

A janzenista hangütésnek nála tehát többféle árnyalata, indítéka, oka volt, de élete minden dolgának végső fókuszában Istent jelölte meg. Füsi József megállapítja, hogy az ésszel belátható Gondviselés racionális következményként is megjelent Mikes számára: „Ha janzenista volt, sorsa kényszerítette rá. Utolsó menedéke mindig az Isten, ahol a zúgolódás megtorpan, mert rajta túljutni logikai és lélektani képtelenség.”²⁴ 1727-re keltezett levelében az Isten nélkül az élet tengerén süllyedő s fuldokolva, reménytelenül kapkodó ember kiszolgáltatottságáról fest empirikusan is hatásos képet: „...mi olyanok vagyunk, mint a vízbe esett ember, akinek mindaddig kell vergődni és minden ághoz kapni, míg ki nem szabadul, vagy el nem vész, mert arról gondolkodni, hogy esett oda? a bolondság volna. A való, hogy még eddig minden ág kezünkben szakadott, mert nem az Isten segítségéhez kaptunk.” Mennyire ott fénylik a Márvány-tenger partján megírott e sorok megett is egy római katolikus ima hullámzó dallamíve és szövege: „...segíts át az élet tengerén!” A janzenista eszméket olykor annyira színgazdag tartalommal tudta megtölteni, hogy hol a Gondviselésbe vakon kapaszkodó ember pietista derűje árad soraiból: „Mi is azért éljünk egészségben, míg Istennek tetszik.” Hol meg a vaslogikára helyezett, azon alaposan megedzett gondolat vezet megnyugváshoz: „Megorvosolhatatlan dolognak nincsen jobb orvossága az elfelejtésnél.” A bujdosás, számkivettetés, reményvesztés és pestis pusztító rettenete mellett természeti katasztrófák is erősíthették Mikesnek a kegyelem megváltó, védő pajzsába való kapaszkodását. A 198. levél Lisbona város földrengésben való elpusztulásáról így értesít: „Az egész város cinteremmé változott egy órában és eltemette a lakosait.” Majd torokszaggató, keserű nyelést igazoló hosszú gondolat-jellel megtoldva megbékélt, visszafojtott hangon, szinte rábólíntó megadással vonja le a konklúziót: „Ami földből való, annak földdé kell lenni.”

Akárminek a bemutatásába, leírásába kezd tehát Mikes, mindennek az indítéka is, célja is Isten. Még igazán álmélkodni, csodálkozni sem tud úgy, hogy ne a Teremtő alakja derengjen előtte. Amikor életében először lát török földön élő elefántot, a legtermészetesebb reakciója az, hogy belefeledkezik az óriási állat csodálatába: „...olyan nagy állatot láttam, a ki felől gyermekségemtől fogvást hallok beszélni, és kívántam látni. Már ebből észre veszi kegyelmed, hogy az egy elefánt. Ez a nagy állategérszörű. A feje olyan, valamint írják. A fülei, valamint az asszonyok legyezője. A szájából kétfelől két vastag fog nő ki, mint a karom...” A levél további részei naturalista részletezéssel taglalják e csodálni való állat tagjait, méreteit fülétől a farkáig. De a bemutatás játékossága, heuréka-élménytől fűtött csodálkozó varázsa sem vehet akkora erőt a szerzőn, hogy szemével együtt a lelke is odatapadjon. A leírás koronájaként teszi hozzá: „Csodálatos az Isten az ő

munkáiban.” (126. lev.) A csodálat tárgya azonnal irányt vált, mihelyt a szemet bővülő, a testet lekötő, lenyűgöző figyelem köréből a lélek felocsúdik. A janzenista Mikesnél az ilyen leíró, bemutató részekben (ld. óra-hasonlat, tehervonó állatok stb.) és a Gondviselésben összegző lezárásokban ugyanazt a szerzői stratégiát, taktikát látjuk, amit Csokonai később *pictura* és *sentencia* gyanánt valósít meg.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Mikes predesztinációba vetett bizalma sajátos erősödést, mélyülést mutat a bujdosás első évtizedeitől kezdve az utolsó levelek bizonyágtételéig. A 207. levélben rövid visszapillantást ad az addig leélt majd hét évtizede és az isteni Gondviselés kapcsolatáról, és belátó életbölcselettel vallja, az a boldog, aki nem az Úr szigorú parancsszavára kénytelen por életét visszaadni Teremtőjének, hanem az, aki erre felkészülve, megbékélten cselekszi azt: *„Mennyi változáson mentem már által, de az Istennek gondviselése mindenkor velem volt, és vagyok mindnyájunkkal... Mit rendel az Úr ezután felőlem? Az ő kezében vagyok. Hanem azt tudom, hogy a pornak porrá kell lenni. És boldog az, aki nem az Úrnak, hanem az Úrban hal meg.*” Mert az Úrnak való halál bizonyára a kényszerű-kelletlen, kötelezvénytudó pusztulást, míg az Úrban való halál a szentségeket felvevő, a földi lét végére felkészülő, a Teremtő és a teremtés, valamint az azzal egyet értő teremtett ember érdek- és nézőpont azonosságán érthető. Mikes sajátos janzenizmusa nem a tétlen közönyben fulladozó s kiszolgáltatottan a végre, a pusztulásra váró szemléletet igazolja, hanem ha lehet ezt mondani, még a halálban is aktív részvételt feltételez. Olyan világszemlélet ez, amely a lelket erősíti, a legerősebb, legszélesebb pajzsot kínálja szenvedőnek, bujdosónak és haldoklónak a világ, a sátán támadásai ellen, s amely segít a kibírhatalant is kibírhatóvá tenni. Csakis ilyen látásmóddal teremthette meg belső békéjét, az olykor viharzó lélekállapota szélcsendjét, s jóbi türelemmel viselte a kor tömegbetegségét, a pestist.

„Sola fide” – egyedül a hit – ekként summázható Luther teológiájának legfontosabb jelszava. *„E két rövid szóból azonban messzemenő következtetések vonhatók le. Ha az üdvözüléshez egyedül a hit szükséges, akkor nincs szükség az Isten és ember közötti közvetítő személyekre és intézményekre. A különböző egyházi rendelkezések megtartásának és a jó cselekedeteknek sincs érdemszerző erejük, hiszen ezek nélkül is lehet üdvözülni a hit révén.*”²⁵ Ráadásul ez jóval kényelmesebb és olcsóbb üdvözülési út lenne. Nos, Mikes inkább a másik, tudniillik a bibliai keskeny, a nehezebb utat választotta. Ezt bizonyítandó tény, hogy halála előtt Mikes papot hívott magához, meggyónt és szentséget vett. Rodostón a római katolikus plébánia halotti anyakönyve is tanúsítja ezt: *„Anno Dni 1761. Die 29-bris fessus, sanctissimaeque Eucharistiae (Sacramento) reffectus, eodem Die tactus peste (...) sensibusque pariter destitutus, Duus Generalis Miques mortuus est 2. 8-bris et a me sepultus in cemeterio Armenorum. D. Antonio Luvari Missionarius Apostolicus. Az Úr 1761. esztendejének szept. 29. napján meggyónva és a szentséget*

magához véve, pestistől érintve (...) és érzékelését elveszítve, Mikes tábornok úr okt. 2-án meghalt és általam az örmény temetőben eltemettetett. D. Antonio Luvári, apostoli misszionárius.²⁶ Nemcsak élete volt értékes, de ha lehet mondani, méltósággal, utolsó perceiben is értékeket felvillantva tudott meghalni.

III. LELKISÉGE EGYÉB ÉRTÉKEI

HAZASZERETETE

*„Inkább lennék káposztás fazék Erdélyben,
mint kávé ivó findszája a török császárnak.”*

Tulajdonképpen a humánus, keresztény belátás, béketúrás, szolgálattelvés, hűség, önzetlenség, a megbocsátás készsége, türelem, szülőföldszeretet, emberiségesség, az anyanyelv ápolása ugyanannak az egésznek elidegeníthetetlen részei, amit együtt lelkiségnak nevezhetünk. Mikes hazaszeretetről azért is érdemes külön fejezetben elmélkedni, mert jóval gazdagabb, magasabb rendű érzést mutat ez a 207 levélben, mint a pusztai hazai táj, otthoni élet iránti nosztalgikus sóvárgás. Hosszantűrő, megszenvedett, más hontalan gondját is nagyfokú empátiakészséggel megélt hazaszeretet volt ez, amely mértéktartóan távol tudott maradni a nacionalista pátosztól éppúgy, mint az önsajnálató túlérzékenyüléstől vagy a dicső múltat fennem emlegető, a századok lelkét ébresztgető közösségi nemzettudat érzésétől.

A hazatérés dédelgetett reményét éppúgy őrizte lelkében, mint hűségét a fejedelemhez, hitét, szerénységét vagy humorát. Nem is tudom, mi a csodálatosabb benne: igaz kereszténynek maradni muzulmán közegben, hitet, reményt vallani száműzetésben, bizakodni sorozatos kudarcok után, vagy oldott tréfákban évődő, olykor pajzánkodó hangulatban frissíteni, fürdetni a búsongó lelket?

Szinte már irodalmi közhely, hogy az esztétikailag értékes, nemes és erényes magatartást, a lelki, érzelmi kikristályosodást mindig a szenvedés, a fájdalom szüli, míg a letisztult, viszonylag rendezett életkörülmények, helyzetek igen ritkán szokták a lélek odváig tisztítani a jellemet.

„A mikesi hitvesre, hazára hiába sóvárgás olyan tiszta és szívemélyi, mint az igéző erejű első szerelem.”²⁷ Ennek az érzésnek a tisztaságát is öröködi a Gondviselés; hisz a hön szeretett hazá meg nem látásáért Mikes nem a jól ismert aktuális politikai, történelmi, hatalmi helyzetet, azok okozóit vagy érdekviszonyait hibáztatja, hanem tisztelettel meg tud nyugodni a legfelsőbb Erő döntésében: „Elhíhated, nénémm, micsoda suhajtásokat bocsátottam, mikor az édes hazám havasi mellett mentem el. Örömet bémentem volna Zágonba, de az Úr befedezte előttem az odavivő utakat.” (149. lev.)

Még amikor konkrét történelmi esemény, ismert dátum és a bujdosók számára kedvezőtlen döntés híre jut el hozzá, lelke akkor sem csap át durva, türelmetlenkedő vagy felperlően indulatoskodó tónusba. Ezt igazolja a 39. levél néhány sora, ahol az Ausztria, Velence és Törökország által 1718. július 21-én megkötött pozsareváci békeszerződésről mond véleményt: „*A porta nem régen csinált a császárral, húsz vagy huszonnégy esztendeig való békességet – huszonnégy kőfállal rekesztették be tehát utunkat Erdély felé. Már a felé nem is kell gondolkodni. Úgy tetszik, hogy még másfelé is béválták az utat, és amint mostnában folynak Európában a dolgok, legkisebb sugarát sem láthatjuk megszabadulásunknak, és még csak a reménséget is ládába kell zárni.*” (39. lev.) A kilátástalan helyzetben lévő, hazájából végleg kirekesztett Mikes tudatalattijában bizonyára sokszor felfelrévedtek reménye élesztő kovászaként hasonló helyzetű bibliai személyek és sorsok („*új eget... várunk, az igazságosság hazáját*” 2Pt 3,13; „*egy jobb haza után vágyódtak*” Zsid 11,16), míg Juhász Gyula szavaival: „*Erdélyt siratta, s az égre gondolt.*”

Az ég titkait kémlelő és szülőfalujába is visszavágyó Mikes levelei közt meglepő szépséggel simul egymáshoz a mennyei és földi haza képzete egy hasonlat erejéig: „*a hazánk felé való menetelünknek sok szép vigasztalása úgy eloszlik, mint a felhő.*” (13. lev.) Haza iránti vágyakozásának ezt a sajátosan megoszló testi-lelki kettősségét érhetjük tetten Veress Dániel kismonográfiájában is, ahol előbb a jószágvesztésre is ítélt, hazátlan és házatlan ember testi rémületéről, majd a mindenütt otthonos lélek békés derűjéről vall a szerző: „*Amikor Mária Terézia, az új osztrák-magyar uralkodó kimondja a végzést, hogy Törökországból nincs visszatérés a bujdosóknak, úgy érezhette, mint akire elevenen rácsapják a kriptaajtót.*”²²⁸ „*Mert Mikeshez ez a jóízűen elfogult, szüntelen haza-gondolás éppúgy hozzátartozik, mint a bőre. Teste a viszocskai kastélyban, Danckában, Párizsban, Rodostóban vagy Vidinben, de a lelke mintha soha ki nem mozdult volna a zágoni völgyhajlatból, a szülőföld meleg hónaljából.*”²²⁹

Krisztus teste is óriási területet járt be, már gyermekkori első menekülésük kényszerű vándorlásától, a szülőföldtől a Golgota hegyéig, de lelke mindvégig az Úr védő oltalmának biztonságát élvezhette. S a fizikai elszakíttóság, de a hazához való hűség tudata hány, de hány életsorsot, Krisztus-arcú emberi alakot tudna még megidézni a Mikes előtti és utáni múltból?

Mikest keresztény hite gazdagítja azzal, hogy hazaszeretete ne csupán sajátosan egyéni, egyedi érzés legyen, hanem az idegen sorsüldözöttek hon utáni vágyát is mély együttérzéssel, részvétellel át tudja élni. Amikor Rákóczi fejedelem kíséretével együtt gályán költözködik Jenikőből Rodostóba, 220 rab evezőjétől fodrozódik a tenger. A német, francia, lengyel, orosz és magyar foglyok verítékes robotja és a hátukon csattogó török korbács szánalmat ébreszt Mikes lelkében: „*Lehetetlen ezeknek a szegény raboknak, hogy szabadságukat ne suhajtsák... én beszéltem két magyar rabbal, akik húsz esztendőtl fogvást vannak a gályán és mondtam, hogy ha nem lehet-é olyan módot találni abban, hogy megszabadul-*

hassanak? Csak ezt felelték erre: miért mennénk mi már Magyarországon? Itt ételt adnak, és megszoktuk már ezt a feleletet töllök – másként is gondolhatnám, ha helyettek volnék.” (36. lev.)

A hazafiúi érzésből fakadó lázadó hang, a düh, a nacionalista fellángolás azonban sehol nem üt lobbót a gályarabokkal együtt érző, őket megsajnáló Mikes lelkén. Igyekszik a törökre nem gyűlölködő ócsárlással tekinteni, amiért honfitársait ilyen szenvedésre ítélte: *„...ha az ember azt gondolja, hogy azok a szegény rabok mind keresztények, és hogy holtig ott kell maradni nekik, megesik az ember szíve rajtok. Azonkívül is a gályavonás igen nehéz munka, aki azt nem látta, nem lehet annak azt kigondolni – azt gondolná az ember, hogy mindenkinek az egész karja kiszakad, úgy megrántja a lapát őket.” (36. lev.)*

A szenvedő ember iránti részvét teljesen tárgyilagos, higgadt, mértéktartó – mégis megejtően érzékeny hangja ez. Egyetlen szó sem jelzi azt, hogy Mikes magyarként sajnálja honfitársait vagy más nép fiait. Benne a részvét, humánus nem nemzetbeli, hanem egyetemes kategória. Mint keresztény tekint a gályapadhoz láncolt felebarátaira, s együttérzése olyan tiszta, egynemű lelki érték, hogy nem hagy helyet szívében a pogány kínozók, a muzulmán hajcsárok gyalázásának, sőt másutt tárgyilagosan megbékélt hangon szól róluk is: *„akárhol találjunk törököt, mindenütt jó szívvel látnak minket, mert a török leginkább a magyarokat szereti.” (39. lev.)* A lerongyolódott, kizsigerelt végtagú, ostorral agyonhajszolt gályarabok láttán Mikes szemlélete nézőpontot vált: rádöbben arra, hogy van a rodostói bujdosók helyzeténél jóval súlyosabb, nyomorultabb emberi sors is. Kempis Tamás könyvének intelmei (*„Szükséges, hogy mások súlyosabb szenvedését eszedbe idézd, hogy könnyebben viseld saját kicsinyke terhedet.”*³⁰) és Krisztus szenvedéstörténetének tanulságai nem múlnak el nyomtalanul benne. Talán meg is vigasztalódik viszonyítottan, esetleg meg is restelli eddigi ki nem sóhajtott, de átértett, megélt panaszai miatt magát. Lelke mindenesetre tisztul az esetleges panaszos gondolatoktól. Ím a példa: a szenvedés megtisztít. Az együtt érző keresztényt a más szenvedésének átélése is, mert más belátásra bírja.

Amikor Mikes egy-egy személyről véleményt mond, igyekszik azoknak jó, illetve rossz tulajdonságait úgy értékelni, hogy azok súlyát ne a nemzetiségük, nyelvük, országhoz tartozásuk, hanem az erkölcs mérlegén nyomott tartalmunk, súlyuk határozza meg csupán. Veress Dánieltől tudjuk, hogy az *„emberséges ember”* kifejezést a 207 levél négyszer használja: két török főúrra (Hekimólu Ali pasára a 166. levélben és Kóse Bahir Musztafa pasára a 186. levélben), valamint két magyarra (Ladányi Horváth Ferencre, Rákóczi portai ügyvivőjére a 47. levélben és játékos szófordulattal Mikes önmagára a 180. levélben). E dicsérő, kitüntető jelző használati aránya is mutatja, mennyire előítélet-mentes lehetett Mikes gondolkodása és emberismerete. A jámbor erdélyi nemes hierarchiájában tehát az általános keresztény erények: a szív jósága, a felebaráti szeretet, az önzetlenség és irgalom jóval magasabb rendű és fontosabb értékeket képviseltek, mint a hazai táj, az otthoni föld szeretete, az országhoz, nemzethez vagy talán

Európához tartozás boldogító tudata. Persze, ez nem zárta ki, hogy Erdély köpönyege látásáról vagy patakja vizének érintéséről ne számoljon be ujjongó, áradó lelkesedéssel: „*Elég a, hogy ha Erdélyt meg nem láthatom is, de a köpönyegit meglátom; mert az erdélyi havasok mellett megyünk el. Ha Zágóban sert nem ihatom is, de iszom a Bozza viziből...*” – írja új diplomáciai megbízatásakor, 1739-ben. Hazaszeretete sajátos profilját kapjuk itt; a sors szeszé-lyeibe békével belenyugvó Mikest szűkös lehetőségei, körülményei és reálisan mérlegelő természetete is megtanította arra, hogy a kicsinek is tudjon mindig örülni. Gyarló kárprótlásként, gyöngye elégtételként, de a honvágy cseppnyi teljesültével a tengeri Tündérország óceánjából a szerény léleknek meg kellett elégednie.

A Mikes-kutatók által oly sokáig értelmezett „Édes néném” problémakör is szerves része a levélíró háromszéki szerzőnk hazafiságának. Olthatatlan belső vágya volt, hogy legyen egy olyan erdélyi székely asszony (esetleg távoli édesanyját is pótolandón) a közelében, akivel őszinte, csevegő meghittséggel tudjon beszélgetni szülőföldje sorsáról, gondjairól, akitől információt és olykor aggodalmat is cserélve talán gyógyírt kap jelen helyzetére. Maga a szerző árulja el levelének egyik sorában, hogy e sajátos intim műfajjal a beszélgetést, a társalgást kívánja pótolni: „*Mikor kédnék írok, úgy tetszik, mintha előttem volna kéd, és kéddel beszélgetnék.*” (57. lev.) Levelei tehát nem egyedi, egyszeri elzárt és visszonzás nélküli túlradó és egyirányú közlésvágy hatását keltik, hanem egy személyes alakra, a Te fogalomra való hivatkozás alapjául szolgálnak. „*Az, akinek azt mondom: Te, hat rám, ahogyan és is hatok őreá. ...A Te által leszek Énné.*”²³¹ Kérdezi, értesíti, inspirálja, megnyilatkozásra sürgeti nényjét, és válaszolgat is folyton neki; a kommunikáció nyelvi jelölése tehát folyamatos; látszólag kérdés-felelet sémájára épül. A levelek egyik közös sajátossága, hogy a beszédhelyzet bennük olyan, mit az Úr imájában, a Miatyánkban: többnyire többes szám első személyű kollektív alanyt, narrációt használ (gyakran még akkor is, amikor majd egyedül marad!), tehát kilép, túllép személye önös érdekein, vágyain (Vö.: Ószövetség, Genesis: „Teremtsünk embert!”)

A bizalmas, őszinte megnyilatkozások levélformában is az ima műfaji, kommunikációs jellegzetességeihez közelítenek, hisz a fohászok monológjaira sem akusztikai úton vagy írásban érkezik válasz... S bár Mikes kegyes hazugságot követ el, amikor a rodostói parányi magyar kolónia tagjaival el akarja hitetni, hogy él valahol a világon – nem is oly túl messze tőlük – egy művelt, víg kedélyű, minden iránt fogékony, érdeklődő természetű, vonzó keresztény asszony, „Édes néném”, aki úgy számon tartja a szigetnyi magyarok sorsát, mint az Atya a teremtett világát. Mindez az adott helyzetben lelki segélyként, gyógyírként hatott. Apostolkodó feladatot is ellátott ezzel Mikes: hisz a bizalom, nyugalom, kegyelem, biztonság légkörét igyekezett a lelkekben csíráztatni, ébresztgetni, ugyanakkor a nemzeti összetartozás tudatát is erősítette.

A fiktív néne, gróf P... E... személyének hihetővé tételére olykor a meggyőzés legegyszerűbb módszereit használja: a 33. levélben el akarja hitetni velünk és a

kolónia tagjaival, hogy a néne is hozzájuk hasonló sorsú bujdosó. Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy csak nemrég váltak el, tehát viszonyuk nemcsak fiktív kapcsolat, de konkrét élő valóság is: „*Ma nyolczad napja, hogy itt a telet kitelelvén elhagya ked bennünket, mint Szent Pál az oláhokat, és a császári városban lévő székébe visszahelyezteté ked magát.*” (33. lev.) A személyes találkozásuknak az ilyenféle dokumentálása, különösen, ha Mikes valóban felolvasta leveleit, nagy nyomatékkel segíthetett a hazájukból kirekesztettek új közösséggé kovácsolódásában. A kettős lódítás – az ugyanis, hogy a néne Konstancinápolyban él, minderről tud, ráadásul még nyolc napja Rodostóban velük volt – bizonyára megbocsátható bűne a levélírónak, hisz azzal többszörösen jó, nemes célt szolgált. A lélek ugyanis a legkülönbélebb módon szeret védekezni a maga módján: nos, ez a hazaiakért aggódó, féltő, gondoskodó szükségszerű lény, tehát a hiány pótlása jelenik meg az „*Édes néném*” személyében. S teljesen következetes és logikus reakciója a léleknek, hogy a fiktív levelek hervadásával párhuzamosan egyre szaporodnak a műfordítások, s az „*Édes nénét*” olykor évekre is el-elfeledő Mikes számára azonnal le is záródik végleg a Leveleskönyv, mihelyt engedélyezik számára az élő erdélyi rokonsággal való postai kapcsolatfelvételt. A Mikes által megfogalmazott és idegenek közt megélt hazaszeretet igen tanulságos kettős példa az utókor magyarjai számára. A rodostói magyarok nemzethez, nyelvhez hűséggel ragaszkodó tisztasága elismerést, szenvedéssel teli sorsuk azonban riasztó, elkerülendő végzetet példáz a későbbi nemzedékek előtt. „*Áldott ínség, magyar élet*” – sóhajtja ki Ady a hazájukat kényszerűségből elhagyó kurucokról. Ilyen formában a tűzben edzett arany hiteles bizonyosságával, derekas próbatételével, de a cukrozott epe ízével hagyja örökül Mikes is nekünk a rodostói bujdosó magyarok summázatát: „*Aki minket teremtett, annak legyen meg akaratja rajtunk. Ő minket például tett az egész nemzetünknek, és boldogok azok, kik tanulni fognak rajtunk, kik az országgal együtt tartanak, és kik fűsthöz hasonló okból el nem hagyják nemzeteket és örökségeket. Adja Isten, hogy soha senki bennünket ne kövessen, és irtózva halljon beszélni a mi hosszas bujdosásunkról.*” (145. lev.)

SZÜLŐSZERETET, GYERMEKI HÁLA, ENGEDELMESSÉG...

Mikes szülőszerepete, irántuk való hálája igen egyoldalú volt, ugyanis korán elvesztett édesapjáról aligha maradhatott emlékképe, ezért ne csodálkozzunk azon, „*hogy Mikes Pál neve elő sem fordul a Leveleskönyvben, csak azokat lepheti meg, akik nem figyeltek fel jellemének két sajátosságára. Arra, hogy szemérmes és arra, hogy jócskán érzékeny ember volt.*”³²

Korán elhalt, szinte nem is ismert apja helyett lélektani, érzelmi kárpótlást II. Rákóczi Ferenc fejedelem nagy tekintélyt sugárzó egyénisége jelenthetett számára. Apátlansága, mostohafíú volta lehetett az egyik ok arra, hogy igazi lelki, szellemi apát keressen félárvaságában, s talán ezért is ragaszkodott olyan

kitartó hűséggel II. Rákóczi Ferenchez. Édesanyjának egyetlen levelére buzgó hálával reagál ugyan a fiú, de amíg a fejedelem élt, addig a kitartás és hűség magasrendűnek hitt erkölcsi, akarati imperatívusza szinte megtiltotta neki, hogy a saját hasznára, kedvére, javára máshogyan válasszon, mint a kitartó szolgálat: „Az én hivatalom a, hogy szolgáljam híven, és hadjam az Istenre a többi.” (22. lev.) A kitartás, hűség, a fejedelemhez és az Istentől elrendelt bujdosni kényszerülés szenvedéstörténete eszméjéhez, elrendeléséhez való ragaszkodás erősebb volt benne a gyermek – szülő vér szerinti kötődésénél. Pedig Árva Torma Éva minden követ megmozgatott, hogy Kelemen fiának a hazatérés útját egyengesse. 1772-es levelében ezt írja fiának: „... ifjúságodnak virágát mi haszna ott eltöltened, egy emberbe reménységedet vetned, ha meghal, mit csinálsz. ... jobb magad hazájában lenned, hogysen az idegenek között.”

Olykor az anya – haza kapcsolat csábító, hívó szava együtt jelentkezik leveleiben: „Már nem csudálom, mikor hallom másoktól, hogy hazáját elfelejtheti az ember, mert talán magam is elfelejteném, hacsak a minapiban az édesanyám levelét nem vettem volna.” (51. lev.) De még ez együtt sem tudja eltéríteni az eleve elrendeltnek hitt életformától, mert a szenvedők sorsára, a bujdosók életére tekintve bizonyára eszébe jutnak a Szentírás feddő, intő szavai: „Aki követni akar, tagadja meg magát.” (Mt 16,24; Lk 9,23; Mk 8,34) Ezért hárítja el a hazajövetel kínáló, bár csábító lehetőségeit, és elutasítja másodszer is megözevegyült édesanyja kegyelmi kérvényű terveit.

SZERELMI VÁGYAK ÉS CSALÓDÁSOK VIHARÁBAN

Amikor Mikes a sajátjai sorsáról írt, soha nem kívánja magát előtérbe állítani, a saját fájdalmai, gondjai, vesződései, de még szerelme is többnyire csak vázlatosan kap hangot. Rákóczi fővadászának leányába, Bercsényiné társalkodónőjébe (akit később Bercsényi el is vett), Kőszegi Zsuzsiba volt szerelmes, akinek „fősvényen osztogatták a szépséget, de rendes, tisztességes személy és tiszta jószág.” A 30. életévét betöltő bujdosó öreg legény legtermészetesebb emberi vágyai közé tartozhatott a család, házasság, asszony után való vágyódás. Édes nénjének többször is említést tesz leveleiben erről (4., 9., 13., 16., 22.). Annak, hogy a sors bárcsak egymásra találhatná őket, a Leveleskönyvben sokszor nyomát találhatjuk. Az udvarlásnak, széptevő bókolásnak többnyire igen finom célzású, a maga kilétét olykor szemérmeskedően elszemélytelenítő formáit fedezhetjük fel: „Mert üsmerek én olyat, ked is üsméri, akinek nagyobb szüksége volna a házasságra, mint Bercsényi úrnak, de nonhabet pecuniam.” Sajnos, a szegény erdélyi székely nemes még a bujdosás közepette a szívügyekben sem lehetett vetélytársa az anyagilag jóval tekintélyesebb Bercsényinek. Igazán megértő volt Zsuzsi döntésekor Mikes, hisz az árván maradt és jövőjére gondoló Zsuzsit nem hibáztatta. Tárnyilagos hangon jegyzi meg, a maga fájdalmát eltompítva, a vád szavát pedig szelídítve:

„Aztat tudom, hogy a szívnek semmi része nem lesz ebben a házasságban, aztat maga is tudja, hogy a testnek sem léssen, de hogy a grófné titulus zengjen a fülünkben, alig várjuk.” (49. lev.) Látjuk, a női hiúság, a karriervágy elítélését is igen diszkrétan, többes szám első személyű alakban (mintha osztozna Zsuzsi vétkében, a becsvágyban, ha már mást nem kap tőle!) fogalmazza meg Mikes. Talán csökkenteni, mérsékelni akarja a Kőszegi Zsuzsi jellemében lelt hibát: a nyereségvágyat, az érdekházasságra lépést. Egy bizonyos; volt annyi kimunkált etikai érzékenység Mikesben, hogy legszemélyesebb, legintimebb csalódása pillanataiban sem termett rágalmozó ellenszenvet a lelke: „*Elég a, hogy ma eskütt meg Bercsényi úr Zsuzsival, két vagy három bizonyság előtt, de azt is titkon. Elítélheti kéd, hogy micsoda örömben vagyon Zsuzsi. Aki is bizony megérdemli a grófné titulust...*” (50. lev.) S bár a csalódás nagyon fáj jámbor lelkének, belátó tapintattal meg tud nyugodni a rendelésben. Nem kívánja, hogy Kőszegi Zsuzsi megossza vele a bujdosók fanyar sorsát. Áldozatokat nem követel, inkább ő maga ad. Igaz, helyenként utalást találunk kettőjük egykori közös vonzalmára: „*Nem tudhatom az okát, noha azt tudom, hogy még leány-korában szerették egymást.*” A múlt idő használatával Kelemen elhallgat valamit a jelenről, s a számára még gyérebberményt kínáló jövőről. Nyilván azt, hogy a fiatalon megözvegyülő, férje emlékét hűséggel őrző Zsuzsi nem mutatta semmi jelét a hozzá közeledésnek, s elhatározta, hogy megözvegyülten Lengyelországba települ át.

Az elszegényedett székegy nemes türelmetlen, odaadó figyelemmel kísérte özvegy Bercsényiné idegen honba készülődését, s bár még mindig rajongott érte, nem kérte, nem kötelezhette, hogy függetlenségét, szabadságát hagyja föl érte. Csak amikor már látta, hogy Zsuzsi csomagol, akkor fakadt ki belőle az önuralom fogságából kiszabaduló keserűség: „*Valamennyi portékáját látom, hogy aládájában teszi, mintha annyi kést verne szívembe.*” Az ilyen magát elszólo pillanatok azonban ritkák a Leveleskönyv lapjain. Többnyire az önsajnáltság, sópánkodás vagy a száanalom megalázó hangja helyett kedélyes, humoros hangulatba öltözteti a szerző bánatát is. Erről tesz bizonyosságot az immáron két szerelmi csalódásból gyógyuló lélek az 1726-ban írt levél soraiban: „*Most már nagyobb hidegleléstől félek, amely nagyobb az elsőnél, és amelyet egy hordó káposztalé sem gyógyíthatja meg, mert három vagy négy nap után Zsuzsi Lengyelországba indul. Meglátom-é valaha, vagy sem? Isten tudja.*” Később szerelmétől való elszakadását ügyes, rafinált taktikával a levelező kapcsolat meghíúsulásaként tünteti fel, s a bagatellizált sópánkodás hangjáról mérsékli érzelmi csalódásait, lelki gyötrelmeit: „*Ugyan szép állapot, mikor az ember bújában meg nem hal, mert másként négy nap múlva el kellene engemet temetni – azt Zsuzsi sem akarná, hát oztán ki írna néki? Hát ő kinek ír azután?*” Ugyanazzal a megbocsátásra kész lelkülettel érez csalódások után is Zsuzsi iránt, amely Csokonaival kimondatta Lillájához: „*Hogy vagy most te, áldott lélek...*”. Megértő türelemmel győzi le önmaga ösztönvilágát, s belátó lélekkel helyezkedik pillanatnyi helyzete, foszló álmai fölfe: „*... így semmit sem szólhatok Zsuzsi szándéka ellen, az én fazokamban semmi hazamenetelre*

való reménység nem fő. Mint kívánnám azt, hogy valaki a maga szerencsétlenségén kívül az enyémet is viselje...?” – jegyzi meg 1726-ban. (75. lev.) A 75. levél igazolja azt is, hogy Mikest a szerelmi csalódás kríziséből való kilábalásban nem csupán a jólelkűség, a tiszta etikai normák és az erős önfegyelem vezérelhette, hanem olykor a racionalitás, a személyes érzelmeken felülemelkedő vaslogika is. „Én eleget vagyok azon, hogy megmarasszam. Gondolom, hogy talán a szíve is azt tanácsolja neki: de az elméjét nyerhetem meg; mert a szeme hozzászókkott a tele ládákat látni, az urának pedig az erszénye sokkal kövérebb volt, mint az enyim. Ő, ha engemet czirókál is, de jövődre néz az ezer aranyat a melyet hadtak néki, félti, hogy idő előtt el ne keljen. Tudja, hogy én ahoz semmit sem tehetek – látja, hogy minden szerencsém, jószágom jégre vagyon építve. Azért nem a szívtől, hanem az elmétől kér tanácsot: mit szólhatok ez ellen? Mert az bizonyos, hogy az okosság jobb tanácsot ad nekünk, mint a szívünk; mert a szív csak a jelenvalót suhajtja: az okosság pedig az jövődőről is gondolkodik.” (75. lev.) Érezzük, hogy a „magyarázom a bizonyítványomat” típusú túltengő okfejtéssel a sértés szándéka nélkül is megláttatta Zsuzsi választásában a realitást: az ezer arany igazát. Persze Kőszegi Zsuzsi döntései nemcsak szerelmi csalódásokkal terhelték meg Mikes lelkét. Vajon hogyan viselte el a jámbor bujdosó, hogy az újránősülő Bercsényi olykor kárörvendő tekintettel szemlélte az epekedő és vesztes szerelmi riválist? „...lehet, hogy örömet szerzett neki szemeit szegény Mikesnek, Zsuzsi reménytelen szerelmesének komikus szomorúságán legeltetni. A leány is boldog volt: grófnői titulus mégiscsak szebb dolog, mint a fejedelem szegény bejáróságának lenni feleségévé.” Igen-igen kimunkált lelkiségre vall Mikesben az, hogy Zsuzsi sorsát, jellemét, magatartását nemcsak a hozzá, a rá váró társadalmi ranghoz vagy vagyonhoz való viszonyban vizsgálja, de abban a vetületben is, ahol emberi erényeiben maradandó, csillogó értékeket kíván felfedezni: a kitartó, hűséges hitvesét, az odaadó, szolgálatkész betegápolóét: „mert akkor látszik meg a jó feleség, amikor az ura beteg.” (64. lev.)

AZ ALKOTÁSVÁGY, MINT GONDFELEDTETŐ GYÓGYÍR

Ignác Rózsa regénye végén válaszol Mikes Kelemen leveleire, és a „Kedves Mikes Kelemen!” megszólításban a jelzőt nem a szokványos értelemben használja, hanem úgy, mint akinek kedve van mindig az íráshoz, akiben a munka szeretete folytonossá, általános tulajdonsággá vált. Számára az írás talán fegyver is volt a száműzetés lélekbörtöne, a társtalanság, a nyomasztó hazátlanság és a rá árnyékként hajló múlandóság komorló sötétje ellen. Természetesen a levélírás és műfordítások alkotásvágya is egyszerre többféle célt szolgálhatott Mikes lelkiségében.

A küzdő, fáradó ember etikai magasabbrendűségét, a büntől, bujálkodástól, lustaságtól, betokosodástól, részegeskedéstől óvó, tisztító, távol tartó jellegét

részben a kegyességi irodalomban jártas biblikus műveltsége, részben a valós élet is fel- és elismertette vele. Tetemes mennyiségű, mintegy hatezer oldalnyi vallásos irodalmat fordított, s ezzel is úgymond megértette a Szentírás intelmét: „*Atyám mindmáig munkálkodik, azért én is munkálkodom.*” (Jn 5,17)

Amikor feledékenység vagy más indok miatt hosszabb ideig nem ír „*Édes nényének*”, akaratlanul is a katolikus liturgia szavait kölcsönvéve gyónja meg, leplezi le vétkét: „*Az én vétkem, az én vétkem, és az én nagy vétkem, hogy már egynehány levelire nem feleltem kednek.*” (49. lev.)

Kétségtelen, hogy az alkotásvágy segíthette Mikest abban, hogy viszonylag elhatárolódjon a kolónia semmittevő provincializmusától, hogy folytonosan erősítse akarateréjét, s nem utolsó sorban gyógyír is volt számára a munka, hiszen figyelmét elvonta a gondokkal terhelt rodostói bús valóságtól. A lélek és test gonddal birkózásában nagyon jól tudta, hogy „*...egy óráig való bú nehezebb az egy napi kapálásnál.*” (46. lev.)

A folytonos alkotás, teremtés vágya szólította a fejedelmet is nap mint nap az esztergapadhoz, Mikest a könyvekhez, hisz munkálkódó példamutatásukkal igazolni kívánták (legalább saját maguk előtt), hogy létük még hasznos, értéket teremt a világban. Aki magát foglalja le, annak a külső kiszolgáltatottság-érzése jócskán csökken. Vallásos meggyőződésük is erre serkentette őket: „*Egy keresztyénnek az életét munkában, a hasznos foglalatosságban kell tölteni, amely meg egyezzik az ő rendével.*”

Mikest a munkás életmód, az egészség őrzése mellett kiemelten foglalkoztatta a mértékletesség kérdése is. Mindez igen aktuális volt (és ma is az lenne!), hiszen az erdélyi főurak végletekbe torkolló, mértéktelen evés-ivásán már Bethlen Miklós is elgondolkodtatta olvasóit. Tündérország fejedelmének bölcs belátásra készítő szentenciái párhuzamban vannak Mikes mérsékletre, de tevékeny életre intő elveivel: „*... miért látunk a szerzetesek és a munkás emberek között annyi egészséges öreg embereket? ... mert se a szerzeteseknek, se a munkásoknak az elméjük annyi változást nem szenved – a nagyravágás, fősვნყség, irigység nem gyötri. ... A nyughatatlanság, a gyötrődés az elmét megrontják, és az elme az egészséget. ... és ha vasárnap vagy más innepnap egy-más munkás ember többet talál enni vagy inni, aztot másnap a dolog és az izzadás megorvosolja. ... mert mi lehet nagyobb ellensége az egészségnek, mint a torkosság, mértéktelenség és a tunya élet?*” (64. lev.)

A HUMOR A LÉLEK SZELLŐZŐ ABLAKA

Szinte hihetetlen, hogy Mikes humorának a tengernyi szakirodalom nem szentelt különösebb figyelmet. Pedig mindenki számon tartotta. Ez a humor igen sokszínű, összetett, polifon jellegű, hiszen a vaskosabb népi tréfázkodástól, a találóan beiktatott közmondásokon, a népi bölcseleteken át a székely góbésággal

fűszerezve a finom pikantériáig, az odavetett bájos kedveskedő hangulatteremtéstől a nyílt hahotázásig, Zágontól Párizson át Rodostóig terjed. Olykor még az imakérés is diszkrét, humoros tónusba vált át: „*Kedves néném, egy kis imádság hasznos volna az olyanért, a ki postalovon táboroz.*” (137. lev.)

Nála a humornak – mivel annak több formáját használja – sokféle rendeltetése, célja lehet: szórakozás és szórakoztatás, figyelemelterelés, megvidámítás, lelki erőgyűjtés, érzelmi akkumulálódás, pajzs, védelem a világ ártalmai ellen, segít szembenézni a rettenettel, az unalommal, a kétségekkel, a politikai és anyagi talajtalansággal, a szerelmi csalódásokkal, a rég vesztett múlt édenével. Sajátosan mesébe illő, hetvenkedő színezetet kap a humoros hang például a 33. levélben: „*Én pedig majd oly hírt küldök kédnek tenger habjain, a melyen mind a két füle megcsendül kednek – jó, hogy több füle nincs kettőnél.*”

Az oldott tréfálkozás és a realitásérzék, a Rodostóba érkező egyre lehangolóbb, setétebb hírek valósága és az azokon könnyed találékonyssággal felül emelkedni kész ember gondoktól súlyos, mégis szárnyalni kész kettőssége külön érdeme Mikes lelkiségének. A humor a lélek szellőző ablaka nála, érzi, tudja, mikor miért és mennyire kell a tétlenségtől, csüggedt kábulattól vagy bűnöktől áporodott, poshadt, esetleg torokszaggatóan kibírhatatlan zárt kolónia levegőjét szellőztetni. Ezért néha nagy huzatot is csinál. A csípősebbnek is minősülő, talán erotikus, de legalábbis félpajzán gondolatok azonban nem direkt, nyers nyíltsággal törnek elő belőle, hanem amolyan anekdotázó székely furfanggal bújócskázva iktatódnak be egy-egy történet szövegébe: „*Tudom, hogy sokféle és csudálatos erejét hallotta ked a mennykőnek; de talán csudálatosabbat nem hallott ked, mint a melyet én olvastam. Mikor eszembe jut, mindenkor nevetnem kell; nevesse ked is. Rómában egy francia követ, amikor egyszer nagy mennydörgések voltak, asztalnál lévén a feleségivel, és az ablakok, hogy nyitva voltak, a mennykő általmégyen a házban – kiki megijed, de semmi kárt nem tett – amikor pedig általment a házban, a követné melegséget érzett, találja ki ked, hol? – és minthogy asztalnál volt, nem lehetett a szoknya alá tenni a kezit, de asztal után maga is elfakad nevetve rajta, amidőn észreveszi, hogy a mennykő megperzselte... Gondold el, édes néném, hol kereskedett és ki ne nevetné eztet (a török asszonyokon nem történhetik ilyen dolog).*” (58. lev.)

A tapintatról is meleg tapintattal tud írni az alapvetően derűs természetű szerző. Ilyen és hasonlóan sajátos ízű játékos részletekkel fűszerezi meg 207 levele az előtte komor fenség és pátoz bástyaival körülsáncolt magyar szép prózát. Az e módon „lefeagyverzett prózai nyelv” éppoly kedélyre és megnövekvő olvasótáborra nyitott volna utat, mint később Csokonai merész poétikai tette, aki Kazinczyék finomstíliú ízlésével szemben a parasztnyelvből is mert meríteni. A mikesi lelkiség hallatlanul rétegzett gazdagságát emberismerete, értékítéletei is igazolják. Ahogyan nem volt előítélettel (a török fátum levegőjétől a humor is segítette függetleníteni!) az idegen nemzetek, népek fiaival szemben, különösen, ha azok gályarabok, így nem tudott vak elfogultsággal pártoskodni azok mellett

sem mindig, akik a szeretett Erdély szülöttei. Ezért is engedi meg magának, hogy olykor irigykedjen a Bercsényi-ház gazdagságára, csúfolja annak nagyúri életmódját, illetve hagyja, hogy a férfi kajánságnak, pajzánságnak vagy incselkedő szerelmi elégtételnek kaput nyisson „*a szív legmélyebb üregeiben cseleit szövő fondor magány*”.

Köszegi Zsuzsi és Bercsényi úr kapcsán csak a csípősebb tréfáig merészkedett, az irigység fullánkja nem szúrt nyelvében, ezért korábbi vetélytársát csak ilyen szavakkal illette: „*Elég a, hogy a jövődöbéli vőlegényt, vagyis inkább vőembert most a köszvény nem háborgatja, és Zsuzsiért gyakrabban megmosdik.*” Zsuzsi számára pedig megszerkesztette azt a tréfás jellegű kalendáriumot, amely a leendő férj „használatára irányul”. Ez a pajzán hang volt talán a legvérmesebb indulata volt szerelmi riválissal szemben: „... *a szerencsés és a szerencsétlen napok ... az olyanok, amelyekben nem lehet a feleségekkel háltniok.*”

Humorának komolyabb hangszerelésű tónusaiban pedig úgy érezni sokszor, hogy Mikesünk a lélek légtornászaként igen finom gondolati, érzelmi lépésekkel, ügyes egyensúlyérzékkel tart arányt az élet tragikus, keserű, komoran setétlő és örömtelien fénydús, olykor érzéki gyönyörökbe is hajló végletei között. A mélyen hívó, sokat próbált, szenvedésre erős, de derűs alaptermészetű ember tudta, hogy a sors csapásai, a pillanatnyi megpróbáltatások relatívnak tűnnek a lét nagy dimenzióiba helyezve.

A humor és a hit kettős biztosíték a rodostói évtizedek sokszor túlterhelt, zártatos rendszerű vagy magas feszültségétől olykor már forrósodó (pl. a fejedelem halála után) emberi, lelki, etikai áramkörében. Néhol tetten érhető az is, hogy a levélíró lelkeségében mindkét fő biztosíték egyszerre kapcsol automatikusan: „*A nyughatatlansággal való szenvedés sokkal súlyosabb, és a panaszkodással való szenvedést az Isten meghosszabbítja; mert olyankor mintegy rugódozunk akarhatja ellen. ... a tékozló fiú, a még a háza rakva volt kalácscsal, bélessel, addig esziben sem jutott a fekete kenyér; de mihent a makkra szorult, akkor elfelejtén a kalácsot, csak a fekete kenyeret suhajtá.*” Máshol is érezhetjük, mennyire élelmesen kapcsolja a humort és a keresztény etika normáit a bűn, véték elleni harcban: „... *és az a fekete irigység csak velünk bujdosik, mintha ők sem maradhattak volna az országban ... Mennyi sokat temettünk el már közülünk, de az a veszett irigység csak megmarad, és az egyenetlenség csak egészséges és semmit nem vénül.*” (96. lev.) E mondatok leírásakor minden bizonnyal ott szunnyadt (vagy épp igencsak ébredőben volt?) Mikes emlékezetében a bibliai intelem: Ne a bűnöst íteld el, csupán a bűnt! Hisz maga az ember szabad akaratával potenciális hordozója a rossznak vagy a jónak, illetve mindkettőnek. A kegyességi és vallásos irodalomban jártas, s annak elveit magatartásként is megélő Mikes itt a veszett és fekete jelzőket nem a környezete nagyon is ismert acsargó alakoskodóira használja, hanem magára a bűnre, az irigységre mint jelzett szóra. Egyszeri olvasásra talán fel sem tűnik ez a lényeges különbség a 96. levélben, csupán a szö szerkezet: veszett irigység, fekete irigység vált ki belőlünk meghökkentő hatást. Az idézett

levél több helyén is megtalálhatjuk ezt a sajátosságot, s olykor a legborúsabb, legreménytelenebb sorokban váratlanul odavetett, jelentéktelennek tűnő, zárójeles megjegyzésben villan ránk Isten napjának éltető sugara és a derűs humor fénye: „Sőt még mentől inkább fogyunk, annál inkább szaporodik az irigység és egyenetlenség. S mindenkor így volt – szomorúan látom, hogy így is lesz mindörökkön örökké (de nem mondok reá áment).” (96. lev.)

IV. MIKES LELKISÉGE FONTOSABB JEGYEINEK ÖSSZEGZÉSE

Idegen földben nyugszik első jelentős szépprózáirónk, aki a székely népkedélyből, Krisztust követő töretlen hitéből, hűségéből, cselekvő janzenizmusából óriási munkabírással, szüleitől és szerelmétől is elszakított tűrő lélekkel magas irodalmat alkotott. S ahogyan a száműzetés és a folyton hazája felé vágyakozás tette őt nagy íróvá, úgy a szenvedés érlelte ki személyisége mást is tisztulásra serkentő apostolkodó és katarzusra érzékenyítő vonásait. Ha lelkiségének minden apró rezdületét észre tudnánk venni, belátnánk, hogy ő valóban Isten ajándéka volt, ahogyan azt Hopp Lajos említette. Intelmeivel, apostolkodóként megélt küldetéstudatával, egyenes jellemével, türelmével a szívek kovászaként eszményi magasságokba emelkedett a rodostói provincializmus földi érdekszférájától. R. Várkonyi Ágnessel szólva Mikes olyan „hírmondó hivatást” látott el, ahol üzenetközvetítő szolgálattétele az evangélistákkal rokonítható. Az 1740. nov. 19-én keletkezett leveléről jegyzi meg: „Mikes beleszővi finoman és észrevétlenül a hír ősi szakrális jelentését. Az angyali üdvözlét, a csordapásztorokat ébresztő jóhír a megváltás híre.”

A hazájukból kitoloncolt, családjuktól, otthonuktól, szeretteiktől messze kerültek számára zárt rendszerben élni valóban maga a halál, ha még híreket is alig-alig kaphatnak. Az újságok anekdotázóan, mámorosan csevegő és szóra-koztató derűjét hozta meg, ajándékozta Mikes 207 levelével a kolónia tagjai számára. Ezekért a hírekért érdemes volt tovább reménykedni, tűrni, várni és élni.

Mikes Kelemen művészi, emberi-világnézeti teljessége, úgy érzem, ma sincs méltó, őt megillető közmegebecsülés rangjára emelve. Nem is számított, még kevésbé iparkodott vagy csúszkált elismerésekért földi életében, hisz olyan utat és személyt kívánt követni, aki látszólag veszteségek dacára is mindhalálig hű maradt eszméihez: Krisztust.

Mikest kellő rangjára helyezni ugyan nem tudta ez a dolgozat, de talán igyekezett sejtetni, hogy nagyobb megbecsülésére milyen lelki, emberi értékei méltatnák vagy hatalmaznák fel. Az (i)Imitatio Christi – Krisztus követése reméljük, még sok-sok Mikeshoz hasonló igazgyöngy lelkületű emberrel, gondolkodóval ajándékozza meg e lelketlen földi sivárságot!

JEGYZETEK

- ¹ GUNDA BÉLA: *A rostaforgató asszony*. Budapest, 1989, Múzsák Kiadó, 291. o.
- ² VERESS DÁNIEL: *A levélíró Mikes Kelemen*. Tiszatáj, 1987. 11. sz., 12. o.
- ³ IGNÁCZ RÓZSA: *Hazájából kirekesztve*. Budapest, 1980, Móra Kiadó, 321. o.
- ⁴ KILIÁN ISTVÁN: *Mikes Kelemen hite és erkölcsisége*. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1991. 1. sz., 80. o.
- ⁵ VERESS DÁNIEL: *Rodostói csillagnéző*. Kolozsvár, 1972, Dacia Kiadó, 145. o.
- ⁶ VERESS DÁNIEL: *A szóhordásról; Irodalmi adalék Rodostó lélektanához*. Tiszatáj, 1976. 3. sz., 35. o.
- ⁷ ld. 4. sz. jegyzet 82. o.
- ⁸ BENEDEK MARCELL: *A magyar irodalom története*. Budapest, 1938, Akadémia Kiadó, 60. o.
- ⁹ KERÉK IMRE: *Mikes*. Kortárs, 1984. 7. sz., 1060-1061. o.
- ¹⁰ HOPP LAJOS: *Mikes és a korai felvilágosodás*. ITK, 1972. 3. sz., 282. o.
- ¹¹ HOPP LAJOS: *Mikes Kelemen: Keresztény gondolatok*. ITK, 1992. 4. sz., 455. o.
- ¹² *Mikes Kelemen Törökországi levelei*. Budapest, 1906, Franklin Társulat, 259. o.
- ¹³ KEMPIS TAMÁS: *Krisztus követése*. 1978, Ecclesia, 88. o.
- ¹⁴ HOPP LAJOS-PINTÉR MÁRTA ZSUZSA-TÜSKÉS GÁBOR: *Irodalom, történelem, folklór*. Debrecen 1992., 60. o.
- ¹⁵ R. VÁRKONYI ÁGNES: *Az ismeretlen Mikes*. Liget, 1991. 1. sz., 57. o.
- ¹⁶ *Mikes ÖM. III. Az Epistolák és Evangéliumok Magyarázattya*. Budapest, 1967, Szerk. Hopp Lajos
- ¹⁷ ld. 15. sz. jegyzet, 66. o.
- ¹⁸ VERESS DÁNIEL: *A szóhordásról; Irodalmi adalék Rodostó lélektanához*. Tiszatáj, 1976. 3. sz., 35. o.
- ¹⁹ ld. 5. sz. jegyzet, 141. o.
- ²⁰ SZEKFŰ GYULA: *A száműzött Rákóczi*. Budapest, Holnap, 1993.
- ²¹ KERÉK IMRE: *Mikes*. Kortárs, 1984. 7. sz., 1060-1061. o.
- ²² ld. 5. sz. jegyzet, 179-180. o.
- ²³ BAKAJCSA ANDRÁS: „Erdélyt siratta és az égre gondolt”. Kelet-Magyarország, 1991. jan. 12.
- ²⁴ ld. 5. sz. jegyzet, 117. o.
- ²⁵ ld. 5. sz. jegyzet, 146. o.
- ²⁶ ld. 13. sz. jegyzet, 138. o.
- ²⁷ MARTIN BUBER: *Én és Te*. Európa Kiadó, 1991, 15. o.
- ²⁸ ld. 5. sz. jegyzet, 16. o.
- ²⁹ ld. 20. sz. jegyzet, 199. o.
- ³⁰ *Mikes ÖM. II.*, 142. o.
- ³¹ ld. 15. sz. jegyzet, 65. o.
- ³² ld. 15. sz. jegyzet, 61. o.

TARTALOM

I. A LELKISÉG TARTALMA – AVAGY MIÉRT EZT A TÉMÁT VÁLASZTOTTAM?	1
II. MIKES HITÉRŐL	3
Krisztus és Mikes	3
Rodostói apostolkodása	10
Janzenizmus, cselekvő kereszténység és a felvilágosodás jegyei a 207 levélben	13
III. LELKISÉGE EGYÉB ÉRTÉKEI	18
Hazaszeretete	18
Szülőszeretet, gyermeki hála, engedelmesség... ..	22
Szerelmi vágyak és csalódások viharában	23
Az alkotásvágy, mint gondfeleltető gyógyír	25
A humor a lélek szellőző ablaka.....	26
IV. MIKES LELKISÉGE FONTOSABB JEGYEINEK ÖSSZEGZÉSE	29
JEGYZETEK	30